

Geadresseerde

Datum

13 mei 2008

Ons kenmerk

2008-0000201505

Onderdeel

Kiesraad

Inlichtingen

mw. mr. R. Hoorweg

T (070) 426 6266

F (070) 426 6489

Uw kenmerk

Blad

1 van 1

Aantal bijlagen

1

Bezoekadres

Herengracht 21

2511 EG Den Haag

Onderwerp

Aanbieding Jaarverslag Kiesraad 2007

Geachte heer/mevrouw,

Ook dit jaar bieden wij u graag het Jaarverslag van de Kiesraad aan.

Het verkiezingsjaar 2007 stond vooral in het teken van de provinciale staten- en Eerste Kamerverkiezingen en van de twee adviezen van respectievelijk de commissie Besluitvorming Stemmachines en de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces. Verder heeft de Kiesraad in het jaar van zijn 90-jarig bestaan acht adviezen en twee reacties uitgebracht.

Het jaarverslag zal ook op de website van de Kiesraad worden geplaatst (www.kiesraad.nl). Extra exemplaren van het jaarverslag kunnen worden besteld bij het secretariaat van de Kiesraad op telefoonnummer 070 – 426 62 66.

Hoogachtend,

DE KIESRAAD,
voor deze,

H.R.B.M. Kummeling,
voorzitter

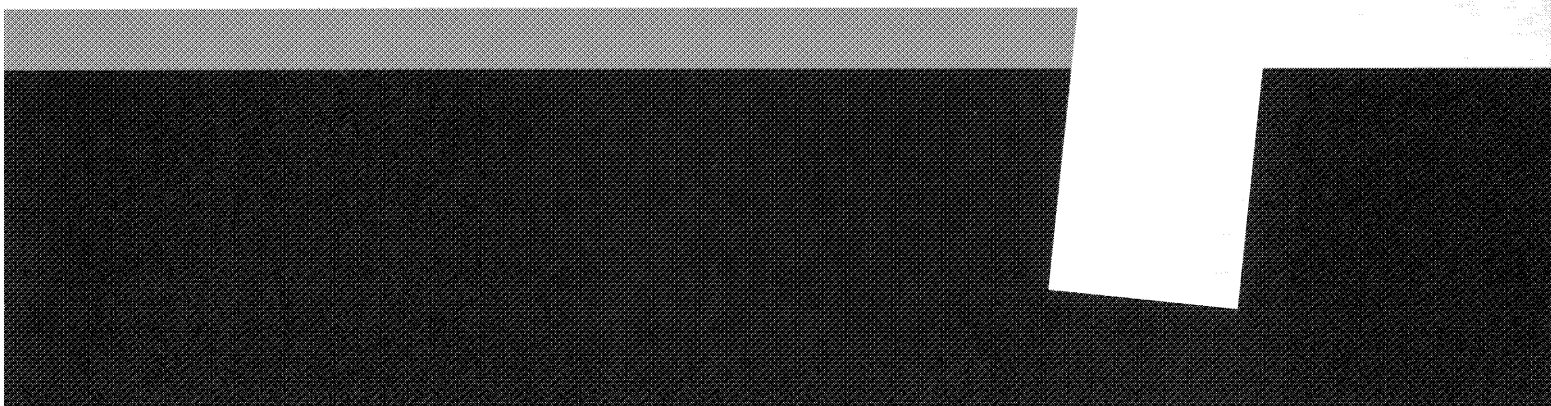
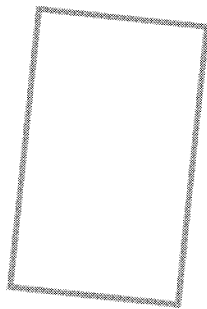
J. Schipper-Spanninga,
secretaris-directeur

KIESRAAD

-
-
-
-
-
-
-
-

Jaarverslag Kiesraad 2007

Jaarverslag Kiesraad 2007

Colofon***Publicatie***

Kiesraad
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Contact

Secretariaat Kiesraad
T 070 426 6266
F 070 426 6489
E kiesraad@kiesraad.nl
www.kiesraad.nl

Bezoekadres

Herengracht 21
Den Haag

Den Haag, mei 2008

ISBN: 978-90-78056-10-2

Niets uit dit jaarverslag mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder uitdrukkelijke vermelding van de bron.

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	5
1 <i>Inleiding</i>	7
2 <i>Taken en samenstelling</i>	9
3 <i>Organisatie en werkwijze</i>	11
4 <i>De Kiesraad als adviesorgaan</i>	13
5 <i>De Kiesraad als zelfstandig bestuursorgaan</i>	17
5.1 Algemeen	17
5.2 Provinciale statenverkiezingen (7 maart 2007)	17
5.3 Eerste Kamerverkiezing (29 mei 2007)	18
5.4 Vervulling van tussentijdse vacatures	20
6 <i>Registratie van een aanduiding</i>	23
6.1 Registratieverzoeken	23
6.2 Advies over de registratie van politieke groeperingen	24
6.3 Interpretatieve beleidsregel	24
6.4 Waterschapsbesluit	24
7 <i>Rechtszaken</i>	27
8 <i>Strafbare feiten rond verkiezingen</i>	29
9 <i>Communicatie</i>	33
9.1 Algemeen	33
9.2 Informatiepunt Verkiezingen	33
9.3 De Wet openbaarheid van bestuur	34
9.4 Contact met de media	34
9.5 Georganiseerde bijeenkomsten	34
9.6 Te raadplegen informatie	35
10 <i>Internationale ontwikkelingen</i>	37
11 <i>Financiën</i>	39

Bijlagen:

1	Overzicht van de adviezen uitgebracht in 2007	41
2	Overzicht van de rechtszaken waarbij de Kiesraad was betrokken	44
3	Klachtenregeling Kiesraad	48
4	Mandaatbesluit Kiesraad	58
5	Beleidsregel schrijfwijze van een aanduiding	61

Voorwoord

Voor u ligt het jaarverslag van de Kiesraad over het jaar 2007, in verschillende opzichten een interessant verkiezingsjaar.

De Kiesraad vindt het uitbrengen van een jaarverslag om twee redenen belangrijk. De Raad wil met het jaarverslag verantwoording afleggen over zijn werkzaamheden van het betreffende jaar en voor een breder publiek inzicht bieden in zijn werkzaamheden.

In 2007 zijn er provinciale staten- en Eerste Kamerverkiezingen geweest, op respectievelijk 7 maart 2007 en 29 mei 2007. Daarnaast verschenen in 2007 twee belangrijke rapporten over het verkiezingsproces. De commissie Besluitvorming Stemmachines kwam in april met het rapport 'Stemmachines, een verweesd dossier'.¹ In dit rapport zijn voor zowel de korte als de middellange termijn aanbevelingen gedaan voor wet- en regelgeving ten aanzien van de stemmachines. In het najaar verscheen het rapport 'Stemmen met vertrouwen' van de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces, gevolgd door een kabinetsstandpunt.² De vertaling van beide rapporten naar een voorstel tot wijziging van de wet- en regelgeving zal in 2008 plaatsvinden. De Kiesraad heeft zowel ten aanzien van de rapporten als op het kabinetsstandpunt een reactie op hoofdlijnen uitgebracht. Bij gelegenheid van het advies over het wetsvoorstel ter implementatie van de voornemens zal de Kiesraad meer gedetailleerd reageren.

De staatssecretaris trok op 21 oktober 2007 de 'Regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines 1997' in,³ waardoor er, in ieder geval bij de verkiezingen van het Europees Parlement van juni 2009, weer in alle gemeenten met potlood en papier zal worden gestemd. Het betekent een belangrijke omslag in de dagelijkse verkiezingspraktijk. De Kiesraad heeft er alle vertrouwen in dat met de nodige inzet van gemeenten deze omslag zonder problemen zal verlopen.

De Kiesraad bracht in 2007 acht adviezen en twee reacties (op de beide hiervoor genoemde rapporten) uit. Onderwerpen van advies liepen uiteen van de registratieprocedure van aanduidingen, van het ronselen van volmachtstemmen en ondersteuningsverklaringen tot het ontwerp-Waterschapsbesluit en een evaluatie van de verkiezingen gehouden in de afgelopen twee jaar.

1 Kamerstukken II, 2006-2007, 30 800 VII, nr. 46.

2 Kamerstukken II, 2007-2008, 31 200 VII, nr. 5 en 26.

3 Besluit Intrekking Regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines 1997, Staatscourant 19 oktober 2007, nr. 203/ pag. 10.

En tenslotte was er internationaal gezien aandacht voor Nederland. GRECO (Group of States against Corruption, een commissie ressorterend onder de Raad van Europa) bracht een bezoek aan Nederland - ook aan de Kiesraad - om het toezicht op de financiering van politieke partijen te evalueren. Het rapport van GRECO wordt in de zomer van 2008 verwacht.

Naast al deze inhoudelijke zaken was het jaar 2007 voor de Kiesraad ook bijzonder omdat de Raad 90 jaar bestond. Dit jubileum was aanleiding voor een symposium over 'Fraude en ongewenste beïnvloeding' vanuit een historisch, hedendaags en internationaal perspectief. Als sprekers traden de staatsecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw A.Th.B. Bijleveld-Schouten, de heer Sam Younger, voorzitter van de Britse Electoral Commission, de heer S. Lukowski, Officier van Justitie en de heer R. de Jong, onderzoeker bij de Kiesraad, op.⁴

Uit het voorliggende verslag zal blijken dat er in 2007 veel is gebeurd. Als we de gebeurtenissen op ons laten inwerken en vergelijken met een aantal ontwikkelingen in andere landen, dan kunnen we met enige tevredenheid vaststellen dat verkiezingen in Nederland nog steeds hoogtepunten van de democratie zijn. En verder valt op dat er in Nederland, zoals uit onderzoek blijkt⁵, een groot vertrouwen bestaat in het verkiezingsproces. Werken aan het behoud van dit vertrouwen ziet de Kiesraad ook in de komende jaren als zijn voornaamste opdracht.

H.R.B.M. Kummeling,
voorzitter

4 De bijdragen zijn uitgegeven in een boekje 'Fraude en ongewenste beïnvloeding bij verkiezingen, lezingen uitgesproken op het symposium ter gelegenheid van het 90-jarig bestaan van de Kiesraad', ISBN 978-90-78056-09-6.

5 Zie het Nationaal Kiesonderzoek 2006, te raadplegen op www.dpes.nl.

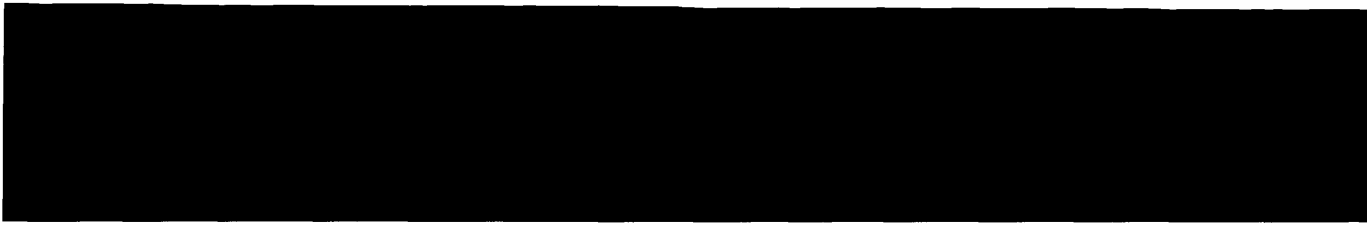

1 Inleiding

Het Jaarverslag Kiesraad 2007 geeft informatie over de werkzaamheden en organisatorische aspecten van de Kiesraad in 2007. Per hoofdstuk worden de belangrijkste onderwerpen van 2007 belicht. In de beschrijving is niet overal een strikte scheiding aangebracht tussen de werkzaamheden die de Kiesraad verricht als adviesorgaan en de werkzaamheden die de Kiesraad verricht als centraal stembureau, omdat beide werkzaamheden raakvlakken over en weer hebben.

Voor zover bepaalde activiteiten uit 2007 pas begin 2008 zijn afgerond, wordt daarop nu toch, zij het beknopt, ingegaan. Vanzelfsprekend keren deze onderwerpen uitgebreider terug in het jaarverslag over 2008.

Conform artikel 28 van de Kaderwet adviescolleges is dit Jaarverslag Kiesraad 2007 aangeboden aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw dr. G. ter Horst. In verband met haar verantwoordelijkheid voor het kiesrecht en de verkiezingen is het jaarverslag ook aangeboden aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw drs A.Th.B. Bijleveld-Schouten.

2 Taken en samenstelling

De Kieswet regelt in artikel A 1 de instelling van de Kiesraad. Artikel A 2 van de Kieswet bepaalt de taak en samenstelling van de Raad:

- 1 De Kiesraad heeft tot taak de regering en de beide kamers der Staten-Generaal van advies te dienen in uitvoeringstechnische aangelegenheden die het kiesrecht of de verkiezingen betreffen.
- 2 De Kiesraad treedt voorts op als centraal stembureau in de gevallen waarin de wet dat voorschrijft.
- 3 De Kiesraad bestaat uit zeven leden.

Naast de wettelijke taken van adviesorgaan en centraal stembureau vervult de Kiesraad een rol in de informatieverstrekking aan burgers, gemeenten, politieke partijen en andere geïnteresseerden. In andere onderdelen van dit verslag wordt daarop ingegaan.

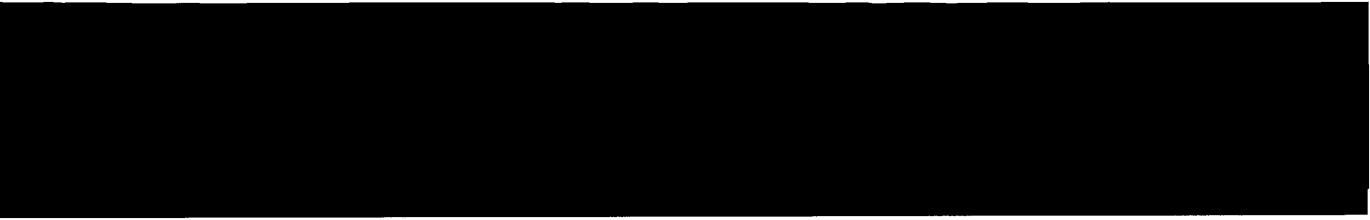
Al enige tijd geleden is in een concept-wetsvoorstel financiering politieke partijen het voornemen neergelegd om de taken subsidiëring van politieke partijen en het toezicht op de financiën van politieke partijen bij de Kiesraad onder te brengen. Over dit wetsvoorstel is op 13 maart 2006 en op 13 april 2006 door de Kiesraad geadviseerd.⁶ Het wetsvoorstel is nog niet bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend.

De samenstelling van de Kiesraad is in 2007 niet gewijzigd en was als volgt:

- prof. mr H.R.B.M. Kummeling, voorzitter;
- G.J. Schutte, ondervoorzitter;
- mw. mr G.M.M. Blokdijk-Hauwert, lid;
- R.T.B. Heemskerk, lid;
- mw. prof. dr M.H. Leyenaar, lid;
- W.M.B. Stoker, lid;
- mr A.J. te Veldhuis, lid.

Mw. mr J. Schipper-Spanninga vervulde de functie van secretaris-directeur van de Kiesraad.

⁶ Het advies van de Kiesraad is op verzoek van de Tweede Kamer bij brief van 24 januari 2008 van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de Tweede Kamer aangeboden (Kamerstukken II, 2007-2008, 31 200 VII, nr. 46). De latere brief van de Kiesraad, waarin op een latere versie van het wetsvoorstel is gereageerd, is niet openbaar gemaakt. De Kiesraad heeft op grond van afspraken met de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties afgezien van actieve openbaarmaking van de betreffende stukken voorafgaand aan indiening van het wetsvoorstel.

3 Organisatie en werkwijze

Organisatie

De Kiesraad wordt ambtelijk ondersteund door een secretariaat onder leiding van een secretaris-directeur. Sinds 1 januari 2006 is het secretariaat van de Kiesraad als zelfstandig onderdeel ondergebracht bij de Concernstaven van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Het secretariaat valt alleen beheersmatig onder het ministerie, en valt inhoudelijk onder de Kiesraad zelf.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties wordt in 2008 en volgende jaren gereorganiseerd.⁷ Het secretariaat van de Kiesraad is niet betrokken in deze reorganisatie, omdat tussen ministerie en Kiesraad is afgesproken dat het secretariaat buiten het kerndepartement zal worden geplaatst. Eind 2007 zijn de voorbereidingen getroffen voor een project waarbinnen zal worden geïnventariseerd welke verschillende varianten hier denkbaar zijn. Tot de plaatsing buiten het kerndepartement zal het secretariaat van de Kiesraad deel blijven uitmaken van de nieuw te vormen centrale eenheid onder de verantwoordelijkheid van de plaatsvervangend secretaris-generaal van het ministerie van BZK.

Met de vervulling van diverse vacatures binnen het secretariaat is het project versterking Kiesraad, dat in 2005 en 2006 zijn beslag kreeg, in de loop van 2007 geïmplementeerd. Het secretariaat kent nu een omvang van 12 vaste formatieplaatsen. Daarnaast worden met enige regelmaat, zeker in tijden van verkiezingen, tijdelijk mensen in dienst genomen.

Werkwijze

Zoals ook al is gemeld in het Jaarverslag 2006, is het secretariaat in 2007 uitgebreid. Hierdoor was het mogelijk om op diverse terreinen andere accenten te leggen en deels nieuwe activiteiten te ontplooiën. Deze activiteiten hebben alle uiteindelijk tot doel verkiezingen beter te laten verlopen. Dat doel wordt bereikt doordat er bij uitvoerders meer informatie beschikbaar is over de werking van het verkiezingsproces, en doordat kiezers beter op de hoogte zijn van hun rechten en plichten. Ook is de Kiesraad zelf in de gelegenheid bepaalde aspecten van de verkiezingen grondiger te doordenken, bijvoorbeeld doordat eerst onderzoek wordt gedaan, hetgeen de advisering ten goede komt.

⁷ De Concernstaven, nu DCB (Dienst Concern en Bedrijfsvoering) geheten, is het onderdeel waar de centrale directies in zijn ondergebracht, alsmede enkele onderdelen die alleen beheersmatig onder het ministerie vallen.

4 De Kiesraad als adviesorgaan

Op grond van artikel A 2, eerste lid, van de Kieswet heeft de Kiesraad tot taak de regering en de beide kamers der Staten-Generaal te adviseren over uitvoeringstechnische aangelegenheden die het kiesrecht of de verkiezingen betreffen. Het jaar 2006 stond vooral in het teken van verkiezingen. In 2007 is er prioriteit gegeven aan het uitbrengen van adviezen als vervolg op de verkiezingen van 2006 (naast de provinciale staten- en Eerste Kamerverkiezingen en de ontwikkelingen rondom de commissie Besluitvorming Stemmachines en de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces (zie ook het voorwoord).

In totaal bracht de Kiesraad, vooral in de tweede helft van 2007, acht adviezen uit, waaronder één spontaan advies. Het advies over het ontwerp-Waterschapsbesluit is uitgebracht aan de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, mevrouw J.C. Huizinga-Heringa; de overige adviezen zijn uitgebracht aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw drs A.Th.B. Bijleveld-Schouten. In voorbereiding op twee adviezen (het advies over de registratie voor politieke partijen en het advies inzake het ronselen van volmachtstemmen en ondersteuningsverklaringen) heeft de Kiesraad (rechtsvergelijkend) onderzoek verricht dan wel laten verrichten.

Over de volgende onderwerpen is advies uitgebracht. Voor een uitgebreidere beschrijving van de strekking van de adviezen en de reacties wordt verwezen naar bijlage 1.

Advies van 26 juni 2007 inzake de legitimatieplicht in het stemlokaal

De Kiesraad adviseerde de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om een legitimatieplicht in te voeren bij het stemmen. Wanneer alle kiezers om een legitimatiebewijs wordt gevraagd, wordt de integriteit van het verkiezingsproces beter gewaarborgd, aldus de Kiesraad.

Advies van 28 juni 2007 over de aanpassing van de registratie voor politieke partijen

De Kiesraad adviseerde de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over de termijnen en de procedure rondom registratie van politieke partijen. In het bij het advies gevoegde onderzoeksrapport wordt een overzicht gegeven van jurisprudentie op het gebied van de besluitvorming inzake registratieverzoeken.

Advies van 5 juli 2007 over de verlenging van de Experimentenwet Kiezen op Afstand

De Kiesraad adviseerde de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om, met een aantal kanttekeningen, de Experimentenwet Kiezen op Afstand te verlengen. Het gaat hier om de experimenten stemmen via internet voor Nederlandse kiezers in het buitenland en stemmen met behulp van een stempas in ieder stembureau binnen de gemeente voor kiezers in Nederland.

Advies van 3 juli 2007 over het ontwerp-Waterschapsbesluit

De Kiesraad adviseerde de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat over het ontwerp-Waterschapsbesluit waarin de nieuwe regeling voor waterschapsverkiezingen is opgenomen. Op een aantal punten wijkt het Waterschapsbesluit af van het Kiesbesluit. In het advies wordt ondermeer ingegaan op het internetstemmen.

Advies van 22 oktober 2007 over het ronselen van volmachtstemmen en ondersteuningsverklaringen

De Kiesraad adviseerde de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over het voorkomen en bestraffen van het ronselen van ondersteuningsverklaringen en volmachten bij verkiezingen. Ter onderbouwing van het advies is onderzoek verricht naar de historische achtergrond van de bestaande regeling over de ondersteuningsverklaringen en de volmachten. Daarnaast is er een rechtsvergelijkend onderzoek verricht waarbij is gekeken hoe in andere landen wordt omgegaan met de vereisten voor ondersteuning van een politieke partij en met stemmen per volmacht. De uitkomsten van beide onderzoeken zijn bij het advies gevoegd.

Advies van 23 oktober 2007 over het kiesrecht voor Antillianen en Arubanen

De Kiesraad adviseerde de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om het kiesrecht voor inwoners van de Nederlandse Antillen en Aruba voor het Europees Parlement te implementeren. Aanleiding voor het wetsvoorstel is een uitspraak van de Raad van State waarin het onderscheid in kiesrecht voor het Europees Parlement tussen Nederlanders in het buitenland en Nederlanders die op de Nederlandse Antillen of Aruba wonen, in strijd werd gevonden met het gelijkheidsbeginsel.⁸

⁸ Het wetsvoorstel is 20 maart 2008 ingediend. Kamerstukken II, 2007-2008, 31 392, nr. 1.

Advies van 19 november 2007 naar aanleiding van drie verkiezingen, gehouden in 2006 en 2007

Op basis van de evaluatie van drie verkiezingen in 2006 en 2007 adviseerde de Kiesraad de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om de Kieswet op een aantal onderdelen te wijzigen, zoals bijvoorbeeld ten aanzien van de registratie- en kandidaatstellingsprocedure. Bekeken is welke knelpunten zich hebben voorgedaan in de uitvoering.

Advies van 3 december 2007 inzake de wijziging van het Kiesbesluit

De Kiesraad schaarde zich achter het voorstel van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om het Kiesbesluit aan te passen. De bevoegdheid van de staatssecretaris om een nieuwe regeling vast te stellen om stemmachines goed te keuren, wordt hiermee geschrapt.

Naast deze adviezen heeft de Kiesraad ook twee reacties uitgebracht op respectievelijk het rapport 'Stemmen met vertrouwen' van de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces, en op het daarover uitgebrachte kabinetsstandpunt.⁹

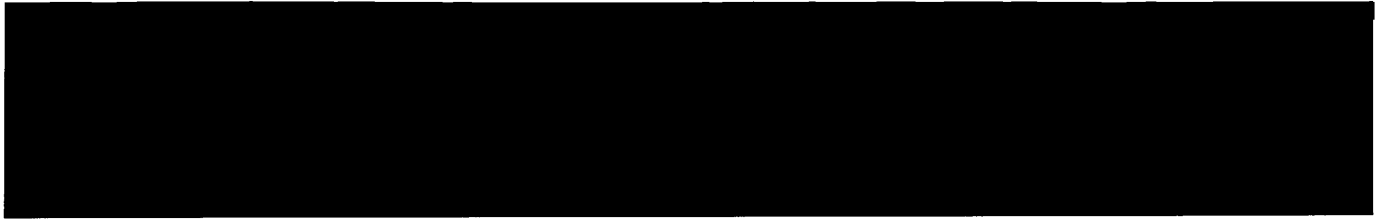
Reactie van 29 oktober 2007 op het rapport van de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces

De Kiesraad gaat in zijn reactie op hoofdlijnen in op de volgende drie onderwerpen: de door de commissie voorgestelde nieuwe stemapparatuur, de voorstellen die gedaan zijn met betrekking tot de verschillende wijzen waarop kiezers in binnen- en buitenland hun stem kunnen uitbrengen en de verdeling van taken en verantwoordelijkheden in het verkiezingsproces.

Reactie van 22 januari 2008 naar aanleiding van het kabinetsstandpunt inrichting verkiezingsproces

De Kiesraad gaat in deze reactie met name in op het niveau van regelgeving voor de nieuwe bepalingen omtrent de inrichting van het verkiezingsproces en op de noodzaak om bepaalde taken in dit proces in onafhankelijkheid te laten uitoefenen.

⁹ Kamerstukken II, 2007-2008, 31 200 VII, nr. 5 en 26.

5 De Kiesraad als zelfstandig bestuursorgaan

- 5.1 Algemeen** De kieswettelijke taken omvatten werkzaamheden die de Kiesraad verricht als centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en het Europees Parlement. Hoewel de Kiesraad bij gemeenteraads- en statenverkiezingen nauwelijks wettelijke taken heeft¹⁰, vervult de Kiesraad hier wel een rol als informatiecentrum. Het secretariaat van de Kiesraad verstrekt informatie en hulp en bijstand aan burgers, gemeenten, provincies en politieke partijen, onder meer in de vorm van circulaire's en brieven en met een Informatiepunt Verkiezingen (in samenwerking met het ministerie van BZK).
- Op 7 maart 2007 vonden provinciale statenverkiezingen plaats en op 29 mei 2007 was de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.
- 5.2 Provinciale statenverkiezingen (7 maart 2007)** Uiterlijk 11 december 2006 kon een verzoek om registratie van een aanduiding worden ingediend bij het centraal stembureau van de provincie. Op 23 januari 2007 leverden de deelnemende politieke partijen hun kandidatenlijsten in. De stemming was op 7 maart 2007. De centraal stembureaus op provinciaal niveau stelden op 9 maart 2007 de uitslagen vast. De landelijke opkomst was 46,4% (5.679.364 uitgebrachte stemmen).
- Net als bij de gemeenteraadsverkiezingen (7 maart 2006) en de Tweede Kamerverkiezing (22 november 2006) vond ook bij de provinciale statenverkiezingen een experiment plaats met het 'Stemmen in een willekeurig stemlokaal': in totaal deden 328 gemeenten aan dit experiment mee.
- Op 15 maart 2007 is de wijziging van de Provinciewet in werking getreden waarin de vermindering van het aantal leden van de provinciale staten is geregeld.¹¹ Belangrijkste argumenten voor deze vermindering zijn het vergroten van de bestuurskracht en slagvaardigheid van het openbaar bestuur en het meer sturen op hoofdlijnen. Deze wijziging had voor de organisatie van de verkiezingen geen directe consequenties. Wel moest bij de vaststelling van de uitslag vanzelfsprekend rekening worden gehouden met een gewijzigd zetelaantal. Het verminderde aantal zetels heeft tot gevolg dat de kiesdeler stijgt.

¹⁰ Een beperkte wettelijke taak in dit verband is de verplichting voor de Kiesraad om voorafgaand aan deze verkiezingen het register van aanduidingen van politieke groeperingen voor de Tweede Kamer te publiceren, vgl. artikel G 1, achtste lid, van de Kieswet. Deze aanduidingen mogen ingevolge artikel G 4, eerste lid, van de Kieswet ook gebruikt worden bij verkiezingen voor de gemeenteraad en provinciale staten.

¹¹ Wet Wijziging Provinciewet in verband met vermindering van het aantal leden van provinciale staten en gedeputeerde staten, Stb. 2005, 186.

Rondom de statenverkiezingen deed zich een aantal bijzonderheden voor.

Op de dag van stemming was in de gemeente Emmen een incident met de stemmachines. Kort na de opening zijn 68 van de 74 stembureaus enige tijd weer gesloten: de stemming werd geschorst. Het bleek dat de stemgeheugens niet goed geprogrammeerd waren, waardoor de stemvellen niet correspondeerden met de ondergelegen knoppen van de stemmachine. Tot de schorsing hadden 15 kiezers hun stem uitgebracht. De stemming is tussen 10.00 en 10.30 uur weer hervat, nadat de stemgeheugens opnieuw geprogrammeerd waren. Het centraal stembureau heeft bij de vaststelling van de uitslag geconcludeerd dat herstemming niet nodig was.¹²

Ook was er in een aantal gevallen sprake van het vermoeden van strafbare feiten. Zo werd vermoed dat in Heusden een 17-jarige scholier met de stempas van zijn grootvader had gestemd. In Amsterdam werd een journalist van dagblad Metro ervan verdacht vijf keer met stempassen van andere mensen te hebben gestemd. En ten slotte bestond het vermoeden dat een journalist van Dagblad van het Noorden met zeven oproepingskaarten van anderen had gestemd.

In hoofdstuk 8 wordt uitgebreider ingegaan op de verschillende strafzaken. Onder meer de hiervoor genoemde incidenten waarbij iemand stemde met de oproepingskaart of stempas van een ander, vormden voor de Kiesraad aanleiding de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties nog hetzelfde jaar te adviseren een legitimatieplicht in te voeren bij het stemmen. Zie voor de adviezen van de Kiesraad, hoofdstuk 4 en bijlage 1.

5.3 Eerste Kamer- verkiezing (29 mei 2007)

Voor de Eerste Kamerverkiezingen treedt de Kiesraad op als centraal stembureau.¹³ Dit betekent dat de kandidatenlijsten bij de Kiesraad worden ingediend en dat hij de uitslag van de verkiezing vaststelt. Er is sprake van indirecte verkiezingen: de leden van provinciale staten kiezen de leden van de Eerste Kamer.¹⁴

Er is een register voor aanduidingen van politieke groeperingen voor de verkiezing van de Eerste Kamer. Er zijn voor de Eerste Kamerverkiezing van 2007 geen nieuwe verzoeken tot registratie van een aanduiding ontvangen. Dit register kent maar één aanduiding, te weten de Onafhankelijke Senaatsfractie. Ter vergelijking: het register voor Tweede Kamerverkiezingen kende op het moment van de verkiezingen van november 2006 74 geregistreerde aanduidingen. De geregistreerde aanduidingen voor de Tweede Kamerverkiezing gelden ook voor de Eerste Kamerverkiezing (zogenaamde doorwerking).¹⁵

12 Er zijn Kamervragen gesteld, zie Kamerstukken II, 2006-2007, nrs. 1011 en 1682.

13 Zie artikel S 1, eerste lid, van de Kieswet.

14 Zie artikel Q 1, eerste lid, van de Kieswet.

15 Zie artikel Q 6, eerste lid, van de Kieswet.

Bij Eerste Kamerverkiezingen wordt gewerkt met stemwaarden: afhankelijk van het aantal inwoners van een provincie, heeft iedere provincie een bepaalde stemwaarde.¹⁶ De Kiesraad heeft op 8 maart 2007 de stemwaarden bekendgemaakt in de Staatscourant.¹⁷

Op 24 april 2007 konden de politieke partijen hun kandidatenlijst door persoonlijke overhandiging inleveren bij de Commissaris van de Koningin die deze vervolgens naar de voorzitter van het centraal stembureau bracht.¹⁸ Politieke partijen konden gebruik maken van de mogelijkheid om, twee weken voorafgaande aan de dag van kandidaatstelling, de lijsten (voorlopig) te laten beoordelen door het secretariaat van de Kiesraad. Bij deze niet-formele beoordeling werden de lijsten alvast getoetst aan de wettelijke criteria om zo formele verzuimen tijdens de kandidaatstellingsprocedure zoveel mogelijk te voorkomen. Van deze gelegenheid hebben bijna alle partijen gebruik gemaakt.

Op 27 april 2007 konden de kandidatenlijsten van verschillende politieke partijen die tot een lijstencombinatie waren verbonden, worden ingeleverd bij de Kiesraad.

De Kiesraad besloot op 3 mei 2007 in een openbare zitting over de geldigheid van de elf ingediende lijsten en de drie ingediende lijstencombinaties, en nummerde de lijsten. De lijsten van de NEDERLANDSE KLOKKENLUIDERS PARTIJ (NKP) zijn ongeldig verklaard omdat ze niet persoonlijk maar per fax en per e-mail waren ingeleverd; de overige tien kandidatenlijsten zijn geldig verklaard.¹⁹

De leden van provinciale staten stemden op 29 mei 2007 tegelijkertijd om 10.00 uur, mede naar aanleiding van een advies van de Kiesraad.²⁰

Na afloop van de stemming brachten de provincies de processen-verbaal naar de Kiesraad. De Kiesraad telde de stemmen en berekende (zowel geautomatiseerd als handmatig) de uitslag, stelde de zetelverdeling vast en wees de zetels toe aan kandidaten. De opkomst bij de Eerste Kamerverkiezing was 100% (564 stemmen).

In een openbare zitting op 31 mei 2007²¹ stelde het centraal stembureau de uitslag vast.²² De voorzitter van de Kiesraad overhandigde het proces-verbaal van de zitting aan de voorzitter van de Eerste Kamer, mevrouw mr. Y.E.M.A. Timmerman-Buck.

16 De stemwaarde wordt berekend door het inwonertal van de provincie te delen door het honderdvoud van het aantal statenleden van diezelfde provincie. Zie ook artikel U 2 van de Kieswet.

17 Staatscourant 8 maart 2007, nr. 48 / pag. 9.

18 Zie artikel R 1, eerste lid, juncto artikel R 11, derde lid, van de Kieswet.

19 Voor het proces-verbaal van de openbare zitting van het centraal stembureau op 3 mei 2007 wordt verwezen naar www.kiesraad.nl.

20 Zie voor het Advies tijdstip verkiezing Eerste Kamer van 10 november 2003, www.kiesraad.nl.

21 Beide openbare zittingen van het centraal stembureau hebben plaatsgevonden in het gebouw van de Eerste Kamer.

22 Voor het proces-verbaal van de openbare zitting van het centraal stembureau op 31 mei 2007 wordt verwezen naar www.kiesraad.nl.

Van alle kandidaten overschreden er 26 de voorkeurdrempel²³, vijf daarvan verkregen louter op basis van voorkeurstemmen een zetel in de Eerste Kamer. Dit leidde in de Eerste Kamer tot het indienen van de motie Noten²⁴ waarin de regering werd verzocht de betekenis van de voorkeurdrempel bij verkiezingen voor de Eerste Kamer opnieuw te bezien. De motie is uiteindelijk weer ingetrokken na een toezegging van minister-president Balkenende dat er nader onderzoek komt naar alle aspecten van de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer.²⁵

Daarnaast was er een incident bij de stemming door de statenleden in Noord-Holland waarbij één van de leden een ongeldige stem uitbracht. Omdat het aantal kiezers bij Eerste Kamerverkiezingen beperkt is, kan één ongeldige stem verstrekkende gevolgen hebben voor de uiteindelijke uitslag. Begin 2008 zijn interpellatievragen aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gesteld, waaronder de vraag of het gedrag van bepaalde politieke partijen om op te roepen tot bepaald stemgedrag bij de verkiezing voor de Eerste Kamer, in strijd is met de Grondwet.²⁶ In het Jaarverslag 2008 zal hierop worden teruggekomen.

Naar aanleiding van de kandidaatstellingsprocedure spraken ambtenaren van de Kiesraad op 27 september 2007 met de contactpersonen van de landelijke partijbureaus van de politieke partijen over (onder meer) de mogelijkheid van een centrale kandidaatstelling. In de huidige procedure vervullen provinciale staten feitelijk een soort brievenbusfunctie. In zijn advies van 16 november 2007 adviseerde de Kiesraad de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om centrale kandidaatstelling bij Eerste Kamerverkiezingen mogelijk te maken.²⁷

5.4 Vervulling van tussentijdse vacatures

De voorzitter van de Kiesraad heeft tot taak om bij het opvallen van een plaats in de Tweede Kamer, de Eerste Kamer of het Europees Parlement een kandidaat te benoemen als lid van het betreffende vertegenwoordigend orgaan.

23 Zie artikel U 15, tweede lid juncto artikel P 19, tweede lid, van de Kieswet.

24 Motie Noten (PvdA) c.s. inzake de voorkeurdrempel bij verkiezingen voor de Eerste kamer (31.200, A), zie www.eerstekamer.nl.

25 Zie de brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 14 maart 2008 aan de Eerste Kamer over de mogelijkheden tot herziening van de voorkeurdrempel bij de verkiezingen voor de Eerste Kamer en over de mogelijkheden om wijzigingen aan te brengen in de wijze waarop het aangaan van lijstverbindingen is geregeld voor Eerste Kamerverkiezingen (Kamerstukken I, 2007-2008, 31 200, IIA, A), ondermeer op www.eerstekamer.nl.

26 In het interpellatiedebat op 26 februari 2008 heeft de minister geantwoord dat dergelijke partijafspraken niet in strijd zijn met de Grondwet.

27 Zie voor het Advies naar aanleiding van de evaluatie van de Tweede Kamer-, provinciale staten- en Eerste Kamerverkiezingen 2006/2007 van 16 november 2007, www.kiesraad.nl.

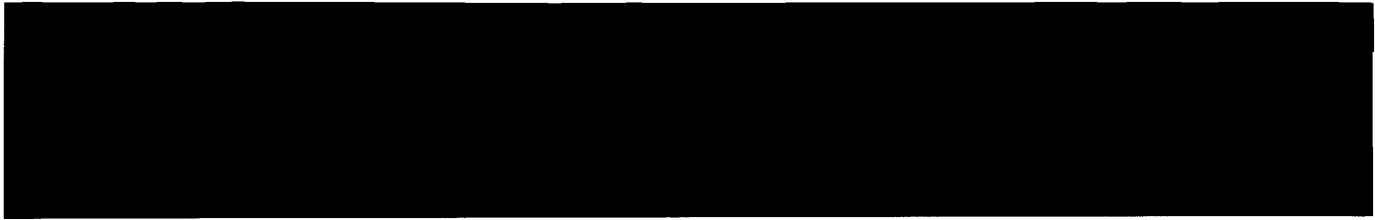
In 2007 zijn in de volgende aantallen vacatures opvolgers benoemd:

Vertegenwoordigend orgaan	Aantal tussentijdse vacatures	Verdeling over lijsten
Tweede Kamer	17	Christen Democratisch Appèl (CDA) 8 Partij van de Arbeid (P.v.d.A.) 7 ChristenUnie 2
Eerste Kamer	3	Christen Democratisch Appèl (CDA) 2 ChristenUnie 1
Europees Parlement	3	Christen Democratisch Appèl (CDA) 2 Partij van de Arbeid (P.v.d.A.) 1

Bij het benoemen van opvolgers in opengevallen vacatures gaat de voorzitter van de Kiesraad, in zijn hoedanigheid als voorzitter van het centraal stembureau, na wie het hoogst op de rangschikking van kandidaten van de betreffende lijst staat die na de verkiezing is vastgesteld. Deze persoon komt voor benoeming in aanmerking. Het komt echter geregeld voor dat een kandidaat niet voor benoeming in een tussentijdse vacature in aanmerking wenst te komen. In dergelijke gevallen kan door de betreffende persoon een verklaring worden overgelegd dat hij of zij niet voor benoeming in aanmerking wenst te komen en wordt hij of zij bij de benoemingsprocedure buiten beschouwing gelaten.²⁸

Om de hier genoemde taak goed te kunnen vervullen is geregeld contact geweest met de griffie van de Eerste en Tweede Kamer. Benoemingen in tussentijdse vacatures in het Europees Parlement lopen ook via de griffie van de Tweede Kamer.

28 Zie de artikelen W 1 en W 2 van de Kieswet.

6 Registratie van een aanduiding

6.1 Registratieverzoeken

Ten opzichte van 2006 ontving de Kiesraad (als centraal stembureau) in 2007 beduidend minder registratieverzoeken. Dit heeft enerzijds te maken met het feit dat de registratie van aanduidingen voor provinciale statenverkiezingen plaatsvindt bij het centraal stembureau van de provincie. Anderzijds kent de registratie van een aanduiding van een politieke groepering voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer een doorwerking voor Eerste Kamerverkiezingen en provinciale statenverkiezingen.²⁹

Er zijn drie registratieverzoeken toegewezen, twee verzoeken tot wijziging van een al geregistreerde aanduiding ingewilligd en twee verzoeken tot registratie afgewezen. De drie nieuwe aanduidingen zijn geregistreerd in het register van aanduidingen voor de Tweede Kamer. Er zijn geen politieke partijen die zich lieten registreren voor deelname aan de Eerste Kamerverkiezing of voor de verkiezing voor het Europees Parlement. Het register voor Eerste Kamerverkiezingen kent slechts één aanduiding, te weten de Onafhankelijke Senaatsfractie. Deze politieke groepering neemt alleen deel aan de Eerste Kamerverkiezing.

De volgende aanduidingen zijn in 2007 nieuw geregistreerd in het register voor de verkiezing van Tweede Kamer:

- Sociale Volks Partij (SVP)
- Toekomst 21
- Nieuw Nederland

De aanduiding 'Groep Wilders / Partij voor de Vrijheid' is gewijzigd in 'Partij voor de Vrijheid' en de aanduiding 'Continue Directe Democratie (CDDP)' is gewijzigd in 'Stemdirect'.

Het verzoek tot registratie van de aanduiding 'Ons Fortuin Punt NL' is afgewezen nu deze aanduiding in hoofdzaak overeenkomt met een reeds geregistreerde aanduiding van een andere politieke groepering ('Fortuyn') en hierdoor verwarring is te duchten.³⁰ Het verzoek tot registratie van de aanduiding van de 'Partij voor Internationaal Royalisme' is niet in behandeling genomen, aangezien niet aan de formele vereisten werd voldaan.

De Kiesraad schraptte in 2007 geen aanduidingen. Schrapping van een aanduiding vindt onder meer plaats wanneer een politieke groepering bij de laatstgehouden verkiezing geen kandidatenlijst heeft ingediend.³¹ Eind 2006 vond om die reden een groot aantal schrappingen van aanduidingen in het register voor de verkiezing van de Tweede Kamer plaats.

29 Zie artikel G 4, eerste lid, van de Kieswet.

30 Zie artikel G 1, vierde lid, aanhef en onder b van de Kieswet.

31 Zie artikel G 1, zevende lid, van de Kieswet.

6.2 Advies over de registratie van politieke groeperingen

In 2006 is in opdracht van de Kiesraad een jurisprudentieonderzoek verricht naar registratieverzoeken. Hierop bracht in 2007 de Kiesraad advies uit aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.³² In dit advies ging de Raad in op formele aspecten van de registratieprocedure, zoals de termijn waarop uiterlijk een verzoek tot registratie kan worden ingediend (en het feit dat de Kiesraad de verzoeker geen termijn kan geven voor het aanvullen van het verzoek³³) en de termijn waarop de waarborgsom dient te zijn ontvangen. Daarnaast werd in het advies uitgebreid ingegaan op materiële aspecten, zoals de toepasbaarheid van de verschillende afwijzingsgronden en de vraag in hoeverre een beroep gedaan kan worden op het merken- en auteursrecht om een bepaalde naam te beschermen. Tot slot gaf de Kiesraad aan dat er naar zijn mening geen ruimte is en moet zijn voor een inhoudelijke toetsing van de doelstellingen van een politieke groepering, conform de in 1989 in de Kieswet neergelegde opvatting: hier ligt, op vordering van het Openbaar Ministerie, een rol voor de rechter.

6.3 Interpretatieve beleidsregel

In 2007 ontstond er, naar aanleiding van een concreet registratieverzoek, onduidelijkheid over de vraag welke regels gelden ten aanzien van de schrijfwijze van een aanduiding. De Kieswet spreekt slechts van 'letters' of 'tekens'³⁴ maar bijvoorbeeld niet over het gebruik van hoofdletters en kleine letters, cursieve, vetgedrukte en onderstreepte letters, cijfers en tekens. Ook de parlementaire behandeling geeft hierover geen duidelijkheid. De Kiesraad vond het belangrijk om hier helderheid over te verschaffen en formuleerde een interpretatieve beleidsregel. Politieke partijen die van plan zijn om een aanduiding te registreren, kunnen bij de indiening van hun registratieverzoek rekening met deze beleidsregel houden. De beleidsregel is begin 2008 gepubliceerd in de Staatscourant³⁵ en geplaatst op de website (zie ook bijlage 5).

6.4 Waterschapsbesluit

In zijn advies van 3 juli 2007 over het Waterschapsbesluit³⁶ is de Kiesraad ingegaan op een aantal aspecten van de waterschapsverkiezingen die worden gehouden in het najaar van 2008. Zo heeft de Raad geadviseerd over het vereiste van rechtspersoonlijkheid voor belangengroeperingen die zich willen registreren. Vervolgens is het vereiste van rechtspersoonlijkheid, via een wijziging van de Waterschapswet, ook voor waterschapsverkiezingen geïntroduceerd. Bij waterschapsverkiezingen hebben niet alleen verenigingen, maar ook stichtingen deze mogelijkheid.³⁷

32 Advies van 28 juni 2007, te vinden op www.kiesraad.nl onder Adviezen. Het onderzoek is bij het advies gevoegd.

33 Vergelijk artikel 4:5, eerste lid, van de Algemene wet bestuursrecht.

34 Zie artikel G 1, vierde lid, onder d van de Kieswet.

35 Staatscourant 18 maart 2008, nr. 54 / pag. 9.

36 Over de wijziging van de Waterschapswet is de Kiesraad niet om advies gevraagd.

37 Zie artikel 19, eerste lid, van de Waterschapswet.

De Kiesraad heeft gesignaleerd dat de vereisten voor een registratie hiermee niet bij alle verkiezingen gelijk zijn. De mogelijke effecten hiervan hebben de aandacht van de Raad.

7 Rechtszaken

In 2007 deden verschillende gerechtelijke instanties uitspraken op het gebied van het kiesrecht en over stembureaus. De Kiesraad volgt deze uitspraken nauwlettend, voorzover hij niet al partij is in een zaak of als deskundige wordt gehoord. Een aantal zaken zijn aan de orde geweest tijdens het symposium over 'Fraude en ongewenste beïnvloeding' op 13 december 2007, georganiseerd wegens het 90-jarig bestaan van de Kiesraad.

De onderwerpen van geschil liepen in 2007 uiteen. Hierna volgt een aantal uitspraken: voor een meer uitgebreide beschrijving wordt verwezen naar de bijlagen. Voor de uitkomst van de strafrechtelijke zaken rondom de verkiezingen wordt verwezen naar hoofdstuk 8.

Zaken waarbij de Kiesraad partij was

Bij de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer verklaarde het centraal stembureau (de Kiesraad) de kandidatenlijsten van de NEDERLANDSE KLOKKENLUIDERSPARTIJ (NKP) ongeldig omdat er meerdere verzuimen waren geconstateerd. Eén van die verzuimen was het feit dat de kandidatenlijsten in bijna alle provincies niet in persoon maar per fax of per e-mail waren ingeleverd. De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State verklaarde het beroep van de NKP ongegrond en bevestigde dat inlevering van een kandidatenlijst alleen in persoon kan geschieden.³⁸

Op 12 juni 2007 is door een kandidaat van de blanco lijst nummer 14 beroep ingediend bij de Rechtbank Rotterdam tegen een besluit van de Kiesraad om niet over te gaan tot terugbetaling van een waarborgsom die was betaald voor deelname aan de verkiezingen van de Tweede Kamer van november 2006. Appellant is van mening dat de Kiesraad onvolledige informatie heeft verstrekt en acht terugbetaling gerechtvaardigd. De zaak diende op 2 april 2008.

Zaak waarbij de Kiesraad op verzoek van de rechter als deskundige optrad

Voor de provinciale statenverkiezing in Limburg verklaarden de hoofdstembureaus van Maastricht en Venlo de kandidatenlijsten van de Partij voor de Jongeren ongeldig omdat onder meer twintig geldige, originele ondersteuningsverklaringen ontbraken. De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State verklaarde het beroep van de Partij voor de Jongeren ongegrond.³⁹

38 Uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State van 10 mei 2007, 200703163/1, LJN BA5225.

39 Uitspraak van 5 februari 2007 van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, 200700780/1, LJN AZ8433.

Naast deze zaak vervolgde het Openbaar Ministerie Maastricht de voorzitter van de Partij voor de Jongeren wegens het vermoeden van het plegen van valsheid in geschifte.⁴⁰

Overige zaken

De Kiesraad heeft gemeend de hierna genoemde zaken ook in zijn jaarverslag op te moeten nemen nu het op het terrein van de verkiezingen belangrijke uitspraken betreft.

Op 20 februari 2007 oordeelde de Voorzienenrechter van de Rechtbank Leeuwarden dat er voor de bezwaren tegen het stemmen met een stempas geen rechtsgang bij de bestuursrechter openstaat. Verzoeker was het niet eens met het besluit van de gemeente Leeuwarden om in te stemmen met de aanwijzing van de minister van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties om mee te doen aan het Experiment Kiezen op Afstand bij de provinciale statenverkiezingen. Verzoeker stelde dat het gebruik van de stempas fraudegevoelig is en dat de gemeente niet voldeed aan zijn verantwoordelijkheid om te zorgen voor een goede productie en distributie van stempassen. De Voorzienenrechter oordeelde dat een aanwijzing van de minister tot deelname niet vatbaar is voor beroep bij de bestuursrechter.⁴¹

De Stichting 'Wij vertrouwen stemcomputers niet' verzocht in een voorlopige voorziening het goedkeuringbesluit van 2 maart 2007 van de minister van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties ten aanzien van een drietal typen stemmachines te schorsen. Het spoedeisende karakter was gelegen in het aanvankelijk geplande gebruik van deze stemmachines bij het burgemeestersreferendum in Utrecht op 10 oktober 2007. De Voorzienenrechter van de Rechtbank Amsterdam verklaarde het beroep gegrond en gaf aan dat de goedkeuring van deze stemmachines in strijd is met de artikelen J 33 van de Kieswet en J 14 en J 14a van het Kiesbesluit en met de Regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines 1997.⁴² De gemeenteraad van Utrecht had al vóór deze uitspraak van de rechter besloten bij het burgemeestersreferendum te stemmen met potlood.

Op 14 juni 2007 deed de Voorzienenrechter van de Rechtbank Amsterdam uitspraak in een kort geding dat was aangespannen door het Bureau voor Verkiezingsuitslagen tegen de Stichting 'Wij vertrouwen stemcomputers niet'. In geding was de vraag of de Stichting gegevens over het Integraal Stem Systeem-computerprogramma openbaar mocht maken. De rechter heeft de Stichting verboden om inbreuk te maken op de auteursrechten van de leverancier en geboden de programmatuur en een handleiding van hun website te halen.⁴³

40 Een veroordeling in deze zaak is op 13 februari 2008 uitgesproken door de Rechtbank Maastricht.

41 Uitspraak van 20 februari 2007 van de Voorzienenrechter Rechtbank Leeuwarden, Awb 07/347, LJN: AZ9242, te vinden op www.rechtspraak.nl.

42 Uitspraak van de Voorlopige Voorzienenrechter Rechtbank Amsterdam van 1 oktober 2007, AWB 07/2340 en AWB 07/2268, LJN BB4541.

43 Uitspraak van de Voorlopige Voorzienenrechter Rechtbank Amsterdam van 14 juni 2007, 368844/KG ZA 07-801, LJN BA7269.

8 Strafbare feiten rond verkiezingen

Rond de provinciale statenverkiezingen van 7 maart 2007 deden zich enkele (mogelijk) strafbare feiten voor. Deze zaken kregen in de media de nodige aandacht en worden hieronder kort toegelicht. Geen van deze feiten had gevolgen voor de geldigheid van de verkiezingsuitslag of de toelating van gekozen leden.

De Kiesraad draagt vaak kennis van bepaalde incidenten rond verkiezingen, in veel gevallen via de media, in een enkel geval omdat de Kiesraad in een dergelijke kwestie gevraagd wordt naar de interpretatie van de relevante wettelijke voorschriften. In bepaalde gevallen kan zich de vraag voordoen of er sprake is van een strafbaar feit en of de Kiesraad hiervan aangifte zou moeten doen. Naar het oordeel van de Kiesraad ligt de primaire verantwoordelijkheid voor het al dan niet doen van aangifte, bij de burgemeester van de betrokken gemeente. Alleen bij zaken die een landelijke uitstraling hebben c.q. die zich niet binnen een specifieke gemeente voordoen, zal de Kiesraad overwegen aangifte te doen. De Kiesraad zal hiervan af kunnen zien als betrokkenen direct gevolg hebben gegeven aan een waarschuwing van de Kiesraad en hun actie hebben beëindigd.

Het stemmen met stempassen en oproepingskaarten van een ander

In Amsterdam maakte een journalist van het dagblad Metro bekend in totaal vijf keer te hebben gestemd, waarvan vier keer bij hetzelfde stembureau. Een journalist van Dagblad van het Noorden in Groningen gaf aan met zeven oproepingskaarten te hebben gestemd. Beide journalisten gaven aan hiermee te willen aantonen dat frauderen tijdens verkiezingen kinderlijk eenvoudig is.

De burgemeester van de gemeente Groningen zag geen aanleiding tot het doen van aangifte, maar een burger deed wel aangifte. Het Openbaar Ministerie Groningen stelde geen strafvervolging in, onder meer omdat de omvang van het misbruik van de oproepingskaarten van anderen relatief gering zou zijn.

De burgemeester van de gemeente Amsterdam deed aangifte wegens overtreding van artikel 128 van het Wetboek van Strafrecht. Het Openbaar Ministerie Amsterdam ging niet over tot vervolging, omdat het bewijs alleen steunde op verklaringen van de journalist zelf.

In Heusden stemde een 17-jarige scholier met de stempas van zijn grootvader. De burgemeester van Heusden deed aangifte wegens overtreding van artikel 128 van het Wetboek van Strafrecht; 'het zich opzettelijk voor een ander uitgeven bij verkiezingen'. Hier vervolgde het

Openbaar Ministerie 's-Hertogenbosch wel, maar de kinderrechter sprak de scholier vrij, bij gebrek aan bewijs.

Overige strafbare feiten en media

Via de website en een advertentie in de Spits riep 6pack (een tv-programma van MTV) op om een eigen kandidatenlijst samen te stellen, deze uit te printen en op de stemvellen van de stemmachines te plakken. Op deze manier kon de kiezer op zichzelf stemmen. Nadat de Kiesraad contact had gezocht met 6pack en had aangegeven dat deze gedraging mogelijk strafbaar was, is de actie beëindigd. Er is geen aangifte gedaan.

Ook werd de Kiesraad geattendeerd op de website van Geenstijl waarop een filmpje te zien was waarbij een verslaggever kiezers meldde dat de stemming in het stemlokaal geen doorgang kon vinden wegens een extreem lage opkomst. Deze verslaggever stuurde de kiezers vervolgens weg. Aan het einde van het filmpje werd duidelijk dat de actie werd beëindigd door (vermoedelijk) iemand van het stembureau. Er is geen aangifte gedaan.

In 2007 is het onderzoek in een eerdere zaak uit 2006 afgerond. Het betreft een actie van Radio Caz! waarbij luisteraars in de week voor de Tweede Kamerverkiezing van november 2006, werden opgeroepen om als ze niet wilden stemmen, hun oproepingskaart en/of stempas naar de redactie te sturen zodat die konden worden verspreid onder luisteraars (zie ook het Jaarverslag 2006). Het Openbaar Ministerie besloot aan één verdachte een transactie van € 450 aan te bieden in verband met overtreding van artikel Z 8 van de Kieswet (ronselen van volmachtstemmen). De andere verdachte is vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs.

De Kantonrechter te Roermond veroordeelde een gemeenteraadslid uit Weert op 16 februari 2007 tot een geldboete van € 1.000 voor het ronselen van stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2006. Het gemeenteraadslid benaderde stelselmatig personen om de oproepingskaart als volmacht te ondertekenen en deze kaart vervolgens af te geven. Deze gedraging is strafbaar gesteld in artikel Z 8 van de Kieswet. Een door de Officier van Justitie - naast een geldboete - gevorderde voorwaardelijke gevangenisstraf met een proeftijd van twee jaar werd door de rechter niet opgelegd, omdat dit naar zijn mening zinloos was aangezien de eerstvolgende gemeenteraadsverkiezingen pas over ruim drie jaar zouden plaatsvinden.⁴⁴

44 Uitspraak van 16 februari 2007 van de Sector kanton Rechtbank Roermond, 04/752219-06, LJN AZ8903, te vinden op www.rechtspraak.nl.

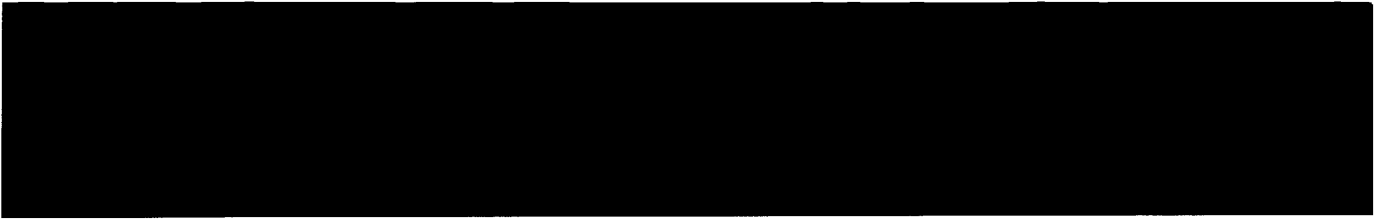
Het Gerechtshof Arnhem veroordeelde de lijsttrekker van de Gelderse Centrum Democraten in hoger beroep tot een gevangenisstraf voor de duur van vier maanden. De lijsttrekker had met andere partijgenoten dak- en thuislozen omgekocht. Voor het ondertekenen van ondersteuningsverklaringen kregen deze € 10. Het Hof nam bij de straftoemeting in het bijzonder in aanmerking dat verdachte als (potentieel) lijsttrekker en voorzitter van een politieke partij misbruik maakte van kwetsbare, zwakke personen.⁴⁵

De Rechtbank 's-Hertogenbosch sprak in april 2007 een stembureaulid (en kandidaat voor de verkiezingen voor de raad van de gemeente Landerd) vrij van manipulatie van de stemcomputer (artikel 127 Wetboek van Strafrecht). Verdachte zou meerdere keren een stem op zichzelf hebben uitgebracht. De Rechtbank achtte het gestelde niet bewezen omdat er teveel twijfel was over de feitelijke uitvoering en/of uitvoerbaarheid van de ten laste gelegde feiten.⁴⁶ Het Gerechtshof 's-Hertogenbosch veroordeelde in januari 2008 het stembureaulid in hoger beroep voor het manipuleren van de stemmachine tot een werkstraf van 240 uur en zes maanden voorwaardelijke gevangenisstraf.⁴⁷

45 Uitspraak van 9 juli 2007 van het Gerechtshof Arnhem, 21-005245-06, LJN: BA9085.

46 Uitspraak van 19 april 2007 van de Rechtbank 's-Hertogenbosch, 01/849174-06, LJN BA2478.

47 Uitspraak van 18 januari 2008 van het Gerechtshof 's-Hertogenbosch, LJN BC2171.

9 Communicatie

9.1 Algemeen De Kiesraad vervult een taak als informatiecentrum voor betrokkenen bij het verkiezingsproces. Door middel van voorlichting via de website en het beantwoorden van telefonische en schriftelijke vragen wordt voldaan aan een behoefte aan informatie over het kiesrecht en de verkiezingen. De voorlichting richt zich - overigens veelal op initiatief van de betrokkenen zelf - op de volgende groepen personen: (nieuwe) kiezers, kiezers uit het buitenland, gemeenteambtenaren, leden en ambtenaren van Eerste- en Tweede Kamer, Europees Parlement, politieke partijen en pers. Ook vanuit de wetenschap, het onderwijs en door buitenlandse delegaties worden regelmatig vragen voorgelegd aan de Kiesraad.

9.2 Informatiepunt Verkiezingen Het Informatiepunt Verkiezingen is een gezamenlijk initiatief van de Kiesraad en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, dat onder verantwoordelijkheid van de Kiesraad functioneert. Het Informatiepunt is rond de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2006 opgezet en functioneerde tot na de provinciale statenverkiezingen van maart 2007. Gelet op het indirecte karakter van Eerste Kamerverkiezingen en het hierdoor lagere aantal te verwachten vragen, was het niet nodig het Informatiepunt tot en met de Eerste Kamerverkiezing operationeel te laten zijn. Onderstaande tabel geeft het aantal meldingen aan die bij het Informatie-punt Verkiezingen zijn binnengekomen in de periode van 1 december 2006 tot 1 april 2007, uitgesplitst per verkiezing.⁴⁸

Alle meldingen	Tweede Kamer	Provinciale Staten	Eerste Kamer	Europees Parlement
Per telefoon	32	562	26	6
Per e-mail	56	331	6	2
Totaal	88	893	32	8
Burger	62	361	12	1
Gemeente	10	343	2	3
Organisatie	5	43	4	1
Politieke partijen	10	79	13	3
Overig*	1	67	11	0
Totaal	88	893	32	8

*Deze categorie betreft met name vragen van de pers die bij het informatiepunt zijn binnen gekomen, maar bestemd waren voor de perswoordvoerder. De vragen zijn doorgeleid.

⁴⁸ Voor meer gegevens wordt verwezen naar 'Provinciale Statenverkiezingen 7 maart 2007, statistische gegevens', verkrijgbaar bij de Kiesraad. De statistische gegevens van de Eerste Kamerverkiezing van 29 mei 2007 verschijnen begin 2008.

Net als bij voorgaande verkiezingen, zijn de werkzaamheden van het Informatiepunt Verkiezingen ook na de gehouden provinciale statenverkiezingen geëvalueerd.⁴⁹ Deze evaluatie is aangeboden aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.⁵⁰ Uit de evaluaties bleek dat het informatiepunt voorziet in een behoefte; vooral burgers en gemeenten konden het Informatiepunt Verkiezingen goed vinden.

Ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezing 2006 zijn bij de statenverkiezingen minder vragen binnengekomen. Kennelijk waren bepaalde zaken zowel bij diverse medewerkers die betrokken zijn bij de organisatie van verkiezingen als bij de kiezer, nog wel bekend.

9.3 De Wet openbaarheid van bestuur

De Wet openbaarheid van bestuur (hierna: Wob) regelt zowel de actieve als de passieve openbaarmaking van documenten. De Kiesraad geeft aan de actieve openbaarmakingsverplichting van artikel 8 van de Wob invulling door het plaatsen van zoveel mogelijk relevante documenten op zijn website, door het uitgeven van persberichten en voorlichtingsmateriaal.

Burgers en journalisten doen regelmatig een beroep op de Wob om informatie op te vragen. De Kiesraad streeft ernaar Wob-verzoeken zoveel mogelijk binnen de wettelijke termijnen af te doen, maar is daar, vanwege het complexe karakter van sommige verzoeken, niet in alle gevallen in geslaagd. De Kiesraad heeft in 2007 negen Wob-verzoeken ontvangen en afgedaan, waaronder enkele omvangrijke verzoeken van de Stichting 'Wij vertrouwen stemcomputers niet'.

9.4 Contact met de media

Contact met de media is er vooral de eerste helft van 2007 geweest naar aanleiding van de verkiezingen. Een aantal incidenten leidde tot extra vragen en verzoeken om een standpunt aan de Kiesraad (zie hoofdstuk 8). In de rest van het jaar vormde uitgebrachte adviezen vooral een aanleiding voor contact met de media, al dan niet naar aanleiding van persberichten van de Kiesraad over uitgebrachte adviezen. Ten slotte wordt door het secretariaat veel achtergrondinformatie over de werking van het kiesstelsel en de diverse wettelijke voorschriften aan de media verstrekt.

9.5 Georganiseerde bijeenkomsten

De Kiesraad onderhoudt diverse contacten met die organisaties die een uitvoerende taak hebben op het terrein van verkiezingen of op een andere manier met verkiezingen van doen hebben. Daarbij stelt de Kiesraad zich uitdrukkelijk ten doel om te achterhalen welke ervaringen de uitvoerders en andere praktijkmensen hebben met de verschillende voorschriften in wet- en regelgeving. Deze kennis wordt weer gebruikt bij verbeteringen in de eigen uitvoering en bij de voorbereiding van adviezen van de Kiesraad.

49 Het evaluatierapport van het Informatiepunt Verkiezingen, Provinciale Statenverkiezingen, is verkrijgbaar bij de Kiesraad.

50 Zie de aanbiedingsbrief van de Kiesraad aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 23 augustus 2007, kenmerk 2007-0000275292.

In 2007 organiseerde het secretariaat van de Kiesraad twee keer een bijeenkomst voor de ambtenaren van de hoofdstembureaus. Onderwerpen van gesprek waren de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing, de verschenen rapporten van de commissie Besluitvorming Stemmachines en de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces⁵¹ en overige kiesrechtelijke ontwikkelingen.

Verder is er een bijeenkomst georganiseerd met de vertegenwoordigers van de landelijke partijbureaus van politieke partijen. In deze bijeenkomst is gesproken over de kandidaatstellingsprocedure voor provinciale staten- en Eerste Kamerverkiezingen, waarbij ook zaken als de mogelijkheid tot voorinlevering van de kandidatenlijst en de informatieverstrekking vanuit de Kiesraad aan de orde kwamen.

Op 13 december 2007 organiseerde de Kiesraad een symposium ter gelegenheid van zijn 90 jarig bestaan.⁵² De titel van het symposium luidde: 'Fraude en ongewenste beïnvloeding bij verkiezingen'. Dit thema is vanuit historisch, hedendaags en internationaal perspectief belicht. Sprekers op het symposium waren: S. Younger (voorzitter Britse Kiesraad), mr. S. Lukowski (Officier van Justitie) en dr. R. de Jong (onderzoeker bij de Kiesraad). Het symposium is geopend door de voorzitter van de Kiesraad en afgesloten door de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mevrouw drs. A.Th.B. Bijleveld-Schouten. Naast een drietal inleidingen is er door een panel en vanuit de zaal gediscussieerd over een aantal (soms prikkelende) stellingen. Mevrouw drs. Jacobine Geel was dagvoorzitter. Bijna honderd mensen bezochten het symposium. Tot slot is er een boekje uitgegeven ter gelegenheid van het symposium dat begin 2008 naar alle genodigden is verzonden.

9.6 Te raadplegen informatie

De Kiesraad wil meer en betere informatie over verkiezingen en kiesrecht aanbieden, nu steeds blijkt dat daaraan veel behoefte bestaat. In 2007 zijn in dit verband diverse initiatieven ontplooid.

Allereerst kan genoemd worden het project historische verkiezingsuitslagen. Doel van het project is om de verkiezingsuitslagen van Tweede Kamerverkiezingen vanaf het jaar 1848 in één databank op internet inzichtelijk te maken. Het project wordt in samenwerking met de afdeling Strategische Kennisontwikkeling van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uitgevoerd en wordt begeleid door een externe begeleidingscommissie. In 2007 vond het onderzoek naar nog ontbrekende gegevens in (gemeentelijke) archieven plaats.

Naar verwachting zijn de verkiezingsuitslagen vanaf het jaar 1848 in het najaar van 2008 via de website van de Kiesraad te raadplegen.

51 Het rapport 'Stemmachines, een verweesd dossier' van de Commissie Besluitvorming Stemmachines, verschenen in april 2007 en het rapport 'Stemmen met vertrouwen' van de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces, van september 2007. Beide rapporten zijn te vinden op www.kiesraad.nl.

52 Koninklijk besluit van 12 december 1917 tot uitvoering van artikel 32 der Kieswet (Stbl. 691).

In 2007 is gestart met het ontwikkelen van een nieuwe website van de Kiesraad en is de bouw aanbesteed. Naar verwachting is de nieuwe website voorjaar 2008 gereed. In de loop van 2008 zal vervolgens de content grotendeels worden vernieuwd.

Verder is gewerkt aan de opzet van een Kiesraadreeks. Hierin worden publicaties opgenomen die tot doel hebben de kennis en het debat over het kiesrecht te bevorderen, alsmede adviezen van de Kiesraad en producten uit het onderzoeksprogramma van de Kiesraad. De eerste publicatie uit deze reeks vormt een bundel die is uitgegeven ter gelegenheid van het symposium van de Kiesraad, gehouden ter gelegenheid van zijn 90-jarig bestaan.

10 Internationale ontwikkelingen

De Kiesraad volgt internationale ontwikkelingen op het gebied van verkiezingen en kiesrecht nauwlettend. Veel vraagstukken rond verkiezingen spelen zowel in Nederland als in het buitenland. Kennisuitwisseling over de oplossingen die in Nederland en in andere landen worden gekozen, kan bijdragen aan betere oplossingen voor deze vraagstukken. De Kiesraad vindt het dan ook van belang medewerking te verlenen aan verzoeken om informatie over het Nederlandse kiesstelsel en de Nederlandse verkiezingen van (delegaties uit) andere landen. Waar nodig brengen leden en/of medewerkers van de Kiesraad ook bezoeken aan het buitenland.

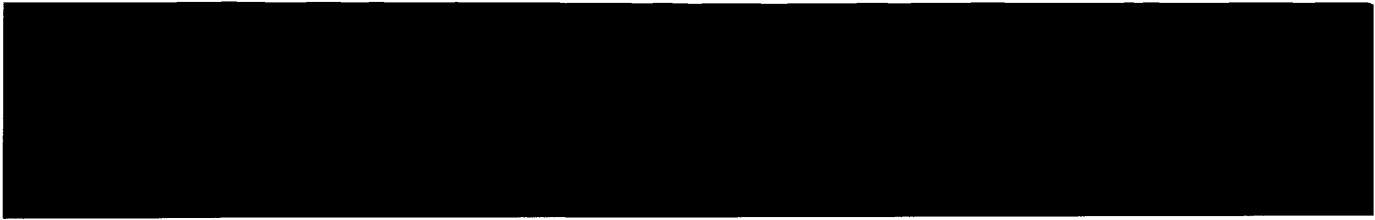
Een waarnemersmissie van de OVSE (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) was aanwezig bij de Tweede Kamerverkiezing van november 2006. De leden van de missie spraken toen onder meer met de Kiesraad. Begin maart 2007 verscheen het rapport van de OVSE met een aantal observaties en aanbevelingen ten aanzien van het verkiezingsproces en daarmee samenhangende wet- en regelgeving. Het rapport is op onderdelen betrokken bij de reactie van de Kiesraad op het rapport 'Stemmen met vertrouwen' van de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces.

In november 2007 bracht GRECO (Group of States against Corruption), ingesteld door de Raad van Europa, een bezoek aan Nederland, waaronder ook aan de Kiesraad. Gesproken is over partijfinanciering en het wetsvoorstel financiering politieke partijen. Het GRECO-rapport wordt medio 2008 verwacht.

In 2007 bezocht de Kiesraad een vergadering van de OVSE in Polen waar is gesproken over het toezicht op verkiezingen en op elektronisch stemmen. Ook is deelgenomen aan een vergadering van de Group of Electoral Management Bodies van de Venice Commission van de Raad van Europa in Straatsburg.

Tijdens een werkbezoek in het Verenigd Koninkrijk is gekeken hoe de experimenten met elektronisch stemmen bij lokale verkiezingen verliepen. Voorts is deelgenomen aan een congres over elektronisch stemmen, gehouden in Bochum te Duitsland.

De Kiesraad ontving diverse buitenlandse delegaties, onder meer uit Finland en het Verenigd Koninkrijk.

11 Financiën

In onderstaande tabel is een overzicht opgenomen van de werkbegroting van de Kiesraad en de in 2007 gerealiseerde uitgaven. Het totale budget dat de Kiesraad tot zijn beschikking had was € 1.331.000.

Begroting en realisatie Kiesraad 2007 (bedragen maal 1.000 euro)

	Werk- begroting:	Gerealiseerde uitgaven:
Personeel (salarissen personeel incl. tijdelijk personeel)	758	671
Materieel	573	444
Totaal:	1.331	1.115

Het budget van de Kiesraad laat een onderuitputting zien in 2007. Hoofdreden is dat de formatie in 2007 nog niet op volle sterkte was.

In deze cijfers zijn niet opgenomen de inkomsten van de Kiesraad in de vorm van waarborgsommen voor de registratie van een aanduiding en voor de kandidaatstelling. Deze waarborgsommen worden op een aparte rekening geboekt aangezien zij, als zij niet worden teruggestort aan degenen die de waarborgsommen hebben betaald, vervallen aan het Rijk.

De voorzitter van de Kiesraad ontvangt een vergoeding ter hoogte van een bezoldiging voor 0.3 fte in schaal 18 BBRA. De leden van de Kiesraad ontvangen een vacatievergoeding van € 235 per vergadering.

Bij het secretariaat van de Kiesraad zijn geen personen werkzaam die vallen onder de Wet Openbaarmaking uit Publieke middelen gefinancierde Topinkomens.

Overige gegevens betreffende de financiën worden gerapporteerd via de reguliere verantwoordingscyclus van de begroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Hoofdstuk VII van de Rijksbegroting). De gelden voor de Kiesraad zijn opgenomen in artikel 1.3 van deze begroting.

Bijlagen

1 Overzicht van de adviezen uitgebracht in 2007

Advies over legitimatieplicht in het stemlokaal

De Kiesraad heeft op 22 juni 2007, naar aanleiding van een adviesaanvraag van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, geadviseerd om een legitimatieplicht in te voeren bij het stemmen. Hiermee kan volgens de Kiesraad de integriteit in het verkiezingproces beter worden gewaarborgd. Op dit moment hoeven kiezers zich alleen te legitimeren als hen daarom specifiek wordt gevraagd. Invoering van een legitimatieplicht is niet langer bezwaarlijk, nu er in Nederland een algemene legitimatieverplichting bestaat. De Kiesraad legt in zijn advies ook een verband met een ander kwetsbaar aspect van het huidige stelsel, te weten de ruime mogelijkheden om bij volmacht te stemmen.

Advies over aanpassing van de registratie voor politieke partijen

De Kiesraad heeft de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties op 28 juni 2007 spontaan advies uitgebracht over de registratie van politieke groeperingen. Geadviseerd wordt om de termijnen en de procedure rondom de waarborgsom bij de registratie van politieke partijen aan te passen. Omdat de Kiesraad bij de behandeling van registratieverzoeken een aantal knelpunten heeft ontdekt, is hier onderzoek naar gedaan. Het onderzoek vormde aanleiding in een advies aan de staatssecretaris technische verbeteringen voor te stellen. Op grond van de huidige wetgeving heeft de Kiesraad (het centraal stembureau) niet de bevoegdheid om doelstellingen van een politieke partij inhoudelijk te beoordelen. Naar aanleiding van de maatschappelijke discussie over de Partij voor Naasteliefde, Vrijheid en Diversiteit, heeft de Kiesraad nog eens goed naar de achtergrond van deze bepaling gekeken. De Kiesraad blijft het principe ondersteunen dat het aan de kiezer is om de doelstellingen van een partij inhoudelijk te beoordelen. Alleen de rechter heeft in uitzonderlijke gevallen de mogelijkheid een politieke partij te verbieden. Hiernaast adviseert de Kiesraad om uitdrukkelijker dan nu het geval is te regelen dat verzoeken tot registratie pas in behandeling worden genomen nadat de vereiste waarborgsom is betaald en hiervan bij de indiening van het verzoek een bewijs wordt overgelegd.

Advies inzake verlening van de Experimentenwet Kiezen op Afstand

Op 3 juli 2007 heeft de Kiesraad, naar aanleiding van een adviesaanvraag van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, geadviseerd de Experimentenwet Kiezen op Afstand te verlengen. De staatssecretaris wil de mogelijkheden van twee eerder gehouden experimenten, het stemmen via internet voor Nederlandse kiezers in het buitenland en het stemmen in een willekeurig stemlokaal binnen de eigen gemeente, ook bij komende verkiezingen bieden, dit in afwachting van een

definitieve regeling in een gewijzigde Kieswet. De Kiesraad heeft hiermee ingestemd, maar vraagt onder andere aandacht voor een goede evaluatie van de experimenten voordat ze definitief worden ingevoerd.

Advies over ontwerp-Waterschapsbesluit

Voor de waterschappen wordt een nieuw systeem van verkiezingen geïntroduceerd. In het najaar van 2008 moeten op grond van dit systeem voor alle waterschappen tegelijkertijd verkiezingen plaatsvinden. In het ontwerp-Waterschapsbesluit wordt veelal aansluiting gezocht bij de Kieswet, maar niet altijd. Zo vindt de stemming niet in persoon bij een stembureau plaats, maar via brief- en internetstemmen. De staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat heeft aan de Kiesraad gevraagd om advies uit te brengen over de nieuwe regeling. De Kiesraad gaat in zijn advies van 3 juli 2007 uitvoerig in op het gebruik van internet als stemmethode bij waterschapsverkiezingen, wijst op het belang van een deugdelijke goedkeuringsprocedure voor de internetstemdienst en vraagt aandacht voor de bescherming van het stemgeheim bij het gebruik van internetstemmen.

Advies kiesrecht voor Antillianen en Arubanen

Op 28 september 2007 heeft de Kiesraad de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties geadviseerd inwoners van de Nederlandse Antillen en Aruba kiesrecht voor het Europees Parlement toe te kennen. Het advies sluit hiermee aan op het wetsvoorstel om de Kieswet te wijzigen. Aanleiding voor dit wetsvoorstel is een uitspraak van de Raad van State waarin het onderscheid in kiesrecht voor het Europees Parlement tussen Nederlanders in het buitenland en Nederlanders die op de Nederlandse Antillen of Aruba wonen in strijd werd gevonden met het gelijkheidsbeginsel. De Kiesraad onderschrijft de keuzes in het wetsvoorstel, maar vraagt in zijn advies wel aandacht voor een aantal uitvoeringsaspecten.

Advies over het ronselen van volmachtstemmen en ondersteuningsverklaringen

De Kiesraad heeft op 15 oktober 2007 advies uitgebracht aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over het voorkomen en bestraffen van het ronselen van ondersteuningsverklaringen en volmachten bij verkiezingen. De Kiesraad werd om advies gevraagd naar aanleiding incidenten bij de verkiezingen in 2006. Volgens de Kiesraad zijn er geen signalen dat dergelijke praktijken op grote schaal plaatsvinden. Om deze reden moet terughoudend worden omgegaan met het treffen van maatregelen. Wel wordt geadviseerd om te bepalen dat bij het uitbrengen van een onderhandse volmacht een kopie van het legitimatiebewijs van de volmachtgever moet worden overgelegd. Hiernaast is het wenselijk dat bijgehouden gaat worden hoeveel volmachtstemmen per verkiezing worden uitgebracht. Volgens de Kiesraad kan bovendien meer gebruik worden gemaakt van bestaande mogelijkheden tot opsporing en vervolging, bijvoorbeeld door vervolgingsrichtlijnen op te stellen. Tot slot

vindt de Kiesraad het wenselijk dat de huidige regeling voor ontzetting uit het kiesrecht opnieuw bekeken wordt.

Reactie van de Kiesraad op het rapport van de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces (commissie Korthals Altes)

De Kiesraad heeft naar aanleiding van het rapport 'Stemmen met vertrouwen' van de commissie Korthals Altes op 15 oktober 2007 een eerste reactie uitgebracht aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De Kiesraad gaat in hoofdlijnen in op een drietal onderwerpen: de door de commissie voorgestelde nieuwe stemapparatuur, de voorstellen die zijn gedaan met betrekking tot de verschillende wijzen waarop kiezers in binnen- en buitenland hun stem kunnen uitbrengen, alsmede de verdeling van taken en verantwoordelijkheden in het verkiezingsproces. De Kiesraad vraagt onder meer aandacht voor een aantal uitvoeringstechnische aspecten van de voorstellen en staat stil bij de laatste fase van het verkiezingsproces, de vaststelling van de uitslag, dat in het rapport relatief weinig aandacht heeft gekregen. Verder meent hij dat het rapport dwingt tot een nadere bezinning op de vraag welke taken onder ministeriele verantwoordelijkheid dienen te worden gebracht en welke in onafhankelijkheid dienen te worden uitgeoefend.

Advies naar aanleiding van de verkiezingen in 2006 en 2007

De Kiesraad heeft de Tweede Kamerverkiezingen van november 2006, de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2007 en de Eerste Kamerverkiezingen van mei 2007 geëvalueerd. Bij de evaluatie zijn, naast eigen waarnemingen van de Kiesraad, nadrukkelijk ook opmerkingen en signalen van kiezers, politieke partijen en vertegenwoordigers van de hoofdstembureaus betrokken. Op basis hiervan heeft de Kiesraad op 16 november 2007 de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties geadviseerd om de Kieswet op een aantal onderdelen te wijzigen.

In het advies wordt onder andere ingegaan op de volgende onderwerpen: vermelding van kandidaten op kandidatenlijsten, meervoudige kandidaatstelling, lijstengroepen binnen één provincie, inlevering van kandidatenlijsten, het onderzoek naar de kandidatenlijsten, de stemming en vaststelling van de uitslag, wijziging van een aanduiding of gemachtigde van een politieke groepering en gedragingen van stembureauleden.

2 Overzicht van de rechtszaken waarbij de Kiesraad was betrokken

A. Zaken waarin Kiesraad partij was

Partij en datum	Artikel (Kieswet)	Omschrijving en uitspraak
1. Nederlandse Klokkenluiders Partij (NKP) / Kiesraad 10-05-2007	R 1, R 2, R 8, S 1, S 2, S 3 en S 6	Beroep tegen ongeldig-verklaring van de kandidatenlijsten ten behoeve van de Eerste Kamerverkiezingen. Meerdere (on)herstelbare verzuimen geconstateerd. Kandidatenlijsten niet in persoon ingeleverd, is een onherstelbaar verzuim. Beroep ongegrond verklaard.
2. Verlinden/Kiesraad	H 12	Beroep tegen afwijzing verzoek tot terugbetaling van waarborgsom die betaald is ten behoeve van de kandidaatstelling. Gronden voor terugbetaling zijn limitatief in de wet opgesomd en aangevoerde gronden kunnen hier niet onder worden geschaard. In deze zaak zal naar verwachting in mei 2008 uitspraak worden gedaan.

B. Zaken waarin Kiesraad als deskundige optrad

Partij en datum	Artikel (Kieswet)	Omschrijving en zienswijze Kiesraad	Uitspraak
Partij voor de Jongeren / Hoofdstembureau Venlo	H 4	Onvoldoende ondersteuningsverklaringen overgelegd ten behoeve van de kandidaatstelling voor de Provinciale Statenverkiezingen. Verzuim niet op juiste wijze hersteld en kandidatenlijst ongeldig verklaard. Naar het oordeel van de Kiesraad geen reden aangevoerd die vernietiging van het besluit zou rechtvaardigen.	Hoofdstembureau heeft terecht geconstateerd dat het verzuim niet op juiste wijze is hersteld en heeft lijst terecht ongeldig verklaard. Beroep ongegrond.
Partij voor de Jongeren / Hoofdstembureau Maastricht	H 4	Idem	Idem

C. Uitspraken in strafzaken

Instantie en datum	Artikel	Omschrijving en uitspraak
Rechtbank 's-Hertogenbosch 10-04-2007 (Landerd)	Artikel 127 Wetboek van Strafrecht	Verdachte, stembureaulid en kandidaat bij de gemeenteraadsverkiezingen 2006 in Zeeland (gemeente Landerd), wordt verdacht van het manipuleren van de stemcomputer, nu een ongewoon hoog aantal stemmen op hem is uitgebracht. Hij zou meerdere keren een stem op zichzelf hebben uitgebracht. Rechtbank spreekt verdachte vrij, aangezien er teveel twijfel is over de feitelijke uitvoering/ uitvoerbaarheid van de ten laste gelegde handeling.
Gerechthof s-Hertogenbosch 18-01-2008	Artikel 127 Wetboek van Strafrecht	Hoger beroep in bovengenoemde zaak. Hof veroordeelt verdachte, mede op grond van getuigenverklaringen, voor het manipuleren van de stemmachine tot een werkstraf van 240 uur en 6 maanden voorwaardelijke gevangenisstraf. Verdachte heeft stemmachine meerdere malen niet vrijgegeven, terwijl tegen stemmers werd gezegd dat zij hadden gestemd. Vervolgens heeft verdachte de stemcomputer alsnog vrijgegeven en een stem op zichzelf uitgebracht.
Rechtbank s-Hertogenbosch 10-12-2007		Scholier wordt verdacht van verkiezingsfraude en zou tijdens de verkiezingen voor Provinciale Staten een stem hebben uitgebracht met de stempas van zijn opa. Kinderrechter spreekt verdachte vrij wegens gebrek aan bewijs (alleen eigen verklaring van verdachte).

D. Uitspraken in overige zaken

Partij en datum	Artikel	Omschrijving en uitspraak
Staatkundig Gereformeerde Partij / de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties 05-12-2007	Artikel 2 Wet subsidiering politieke partijen (Wsp)	De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State oordeelt dat de minister de SGP ten onrechte geen subsidie heeft verleend. De partij voldeed aan de formele vereisten voor subsidieverstrekking. Er is geen ruimte voor een inhoudelijke afweging en de minister kon aanvraag niet afwijzen op grond van een uitvoerbaar verklaard vonnis van civiele rechter.
Staatkundig Gereformeerde Partij / de Staat der Nederlanden 20-12-2007	Artikel 2 Wsp	Hof oordeelt evenals Rechtbank, civiele kamer, in 2006 deed, dat de overheid maatregelen moet treffen die ertoe leiden dat de SGP het passief kiesrecht aan vrouwen toekent. Rechter kan echter geen maatregel opleggen. Anders dan de rechtbank is het Hof van oordeel dat hij niet kan oordelen over de gevraagde subsidiestop door Clara Wichmann, omdat deze daarvoor bij de bestuursrechter moet zijn.

3 Klachtenregeling Kiesraad

Klachtenregeling Kiesraad

De Kiesraad,

Gelet op hoofdstuk 9 van de Algemene wet bestuursrecht;

Besluit:

Artikel 1 Definities

In deze regeling wordt verstaan onder:

- a. Kiesraad: het bestuursorgaan als bedoeld in artikel A 1 en A 2 van de Kieswet;
- b. medewerker van de Kiesraad: alle medewerkers ressorterend onder de secretaris-directeur van de Kiesraad;
- c. klacht: een schriftelijke of mondelinge uiting van ongenoegen over de wijze waarop (een medewerker van) de Kiesraad zich in een bepaalde aangelegenheid heeft gedragen;
- d. betrokkene: degene op wiens handelen of nalaten de klacht betrekking heeft;
- e. klager: degene die over een gedraging van (een medewerker van) de Kiesraad een klacht indient bij de Kiesraad.

Artikel 2 Klachtrecht

1. Een ieder heeft het recht om over de wijze waarop de Kiesraad zich in een bepaalde aangelegenheid jegens hem heeft gedragen, bij de Kiesraad een klacht in te dienen.
2. Een gedraging van een medewerker van de Kiesraad wordt aangemerkt als een gedraging van de Kiesraad, voor zover deze gedraging aan de Kiesraad kan worden toegerekend.
3. Klachten kunnen zowel mondeling als schriftelijk worden ingediend.
4. De Kiesraad draagt zorg voor een behoorlijke behandeling van mondelinge en schriftelijke klachten over zijn gedragingen.
5. Indien een schriftelijke klacht betrekking heeft op een gedraging jegens de klager en voldoet aan de vereisten van artikel 4, eerste lid, zijn de artikelen 5 tot en met 13 van toepassing.

Artikel 3 Afdoening in der minne

1. In iedere fase van de klachtbehandeling kan de Kiesraad nagaan of de klager door middel van een informele afhandeling van zijn klacht tevreden gesteld kan worden.
2. Zodra de Kiesraad naar tevredenheid van de klager aan diens klacht tegemoet is gekomen, vervalt de verplichting tot het verder toepassen van deze regeling. De klager ontvangt in dat geval een schriftelijke kennisgeving van de afsluiting van de procedure.

Artikel 4 Klaagschrift

- 1 Een klaagschrift moet worden ondertekend en dient ten minste te bevatten:
  - de naam en het adres van de indiener;
  - de dagtekening;
  - een omschrijving van de gedraging waartegen de klacht is gericht en het tijdstip van de gedraging.
- 2 Klaagschriften die niet gedagtekend zijn, worden geacht gedagtekend te zijn op de dag van ontvangst.

Artikel 5 Bijstand van klager

1. De klager en de betrokkene kunnen zich voor eigen rekening door een gemachtigde laten bijstaan of laten vertegenwoordigen.
2. De Kiesraad kan van een gemachtigde een schriftelijke machtiging verlangen.

Artikel 6 Ontvangstbevestiging

1. De Kiesraad bevestigt de ontvangst van het klaagschrift schriftelijk onder mededeling van de datum van ontvangst van het klaagschrift en onder toezending van een afschrift van deze regeling.
2. De Kiesraad zendt een klaagschrift tot behandeling waarvan kennelijk een andere instantie bevoegd is, zo mogelijk onverwijld naar die instantie door onder gelijktijdige mededeling daarvan aan de klager.
3. De Kiesraad zendt een klaagschrift dat niet voor hem bestemd is en dat ook niet wordt doorgezonden, zo spoedig mogelijk terug naar de klager.
4. De betrokkene ontvangt een afschrift van de klacht, de ontvangstbevestiging en de daarbij behorende stukken.
5. De Kiesraad kan besluiten het klaagschrift dat niet voldoet aan artikel 4, eerste lid, niet te behandelen, mits de indiener in de gelegenheid is gesteld het klaagschrift binnen een door de Kiesraad te stellen termijn aan te vullen.
6. De Kiesraad registreert en administreert binnengekomen klaagschriften en zorgt voor een goede voortgangscntrole.

Artikel 7 Geen verplichting tot klachtbehandeling

- 1 De Kiesraad is niet verplicht de klacht te behandelen indien zij betrekking heeft op een gedraging:
  - a. waarover reeds eerder een klacht is ingediend die met inachtneming van deze klachtenregeling is afgedaan;
  - b. die langer dan een jaar voor indiening van de klacht heeft plaatsgevonden;
  - c. waartegen door de klager bezwaar gemaakt had kunnen worden;
  - d. waartegen door de klager beroep kan worden ingesteld, tenzij die gedraging bestaat uit het niet tijdig nemen van een besluit, of beroep kon worden ingesteld;
  - e. die door het instellen van een procedure aan het oordeel van een andere rechterlijke instantie dan een administratieve rechter onderworpen is, dan wel onderworpen is geweest of,
  - f. zolang ter zake daarvan een opsporingsonderzoek op bevel van de officier van justitie of een vervolging gaande is, dan wel indien de gedraging deel uitmaakt van de opsporing of vervolging van een strafbaar feit en ter zake van dat feit een opsporingsonderzoek op bevel van de officier van justitie of een vervolging gaande is.
- 2 De Kiesraad is niet verplicht de klacht te behandelen, indien het belang van de klager dan wel het gewicht van de gedraging kennelijk onvoldoende is.
- 3 Van het niet in behandeling nemen van de klacht stelt de Kiesraad de klager zo spoedig mogelijk doch uiterlijk binnen vier weken na ontvangst van het klaagschrift schriftelijk en gemotiveerd in kennis. In de kennisgeving wordt vermeld waarom de klacht niet in behandeling is genomen.

Artikel 8 Gelegenheid tot horen

1. De Kiesraad stelt de klager en degene op wiens gedraging de klacht betrekking heeft in de gelegenheid te worden gehoord.
2. Van het horen van de klager kan worden afgezien, indien de klacht kennelijk ongegrond is dan wel indien de klager heeft verklaard geen gebruik te willen maken van het recht te worden gehoord.
3. Van het horen van betrokkene kan worden afgezien, indien de klacht niet in behandeling wordt genomen, indien de klacht kennelijk ongegrond is of indien betrokkene heeft verklaard geen gebruik te willen maken van het recht te worden gehoord.
4. Van het horen wordt een verslag opgesteld.

Artikel 9 Behandeling en beslissing

1. De Kiesraad handelt de klacht binnen zes weken of, -indien aan het bepaalde in artikel 12, eerste lid toepassing wordt gegeven- binnen tien weken na de ontvangst van het klaagschrift af.
2. De Kiesraad kan de behandeling voor ten hoogste vier weken verdagen. Van de verdaging wordt schriftelijk mededeling gedaan aan de klager en aan degene op wiens gedraging de klacht betrekking heeft, onder vermelding van de reden van verdaging en de nieuwe termijn waarbinnen de afhandeling van de klacht naar verwachting zal kunnen plaatsvinden.
3. Wanneer de klacht een specifiek lid van de Kiesraad betreft, neemt dit lid niet aan de besluitvorming inzake de klacht en de op de klacht betrekking hebbende beraadslagingen deel.

Artikel 10 Afdoening

1. De Kiesraad stelt de klager en de betrokkene schriftelijk en gemotiveerd in kennis van de bevindingen van het onderzoek naar de klacht alsmede van de eventuele conclusies die hij daaraan verbindt.
2. Indien een gegrond verklaarde klacht betrekking heeft op het niet (tijdig) nemen van een besluit of het anderszins nalaten om te handelen inhoudt, meldt de Kiesraad de klager binnen welke termijn het besluit alsnog wordt genomen of de nagelaten handeling alsnog wordt verricht, voor zover de Kieswet en het daaraan ten grondslag liggende stelsel zich hiertegen niet verzet.
3. In de kennisgeving bedoeld in het eerste lid, wordt de klager gewezen op de mogelijkheid om binnen een jaar na de datum van klachtafhandeling een klacht in te dienen bij de Nationale ombudsman.

Artikel 11 Registratie en publicatie

De Kiesraad draagt zorg voor registratie van de bij hem ingediende schriftelijke klachten. De geregistreerde klachten worden naar aantal en soort gepubliceerd in het jaarverslag van de Kiesraad.

Artikel 12 Klachtadviescommissie

1. In bijzondere gevallen kan de Kiesraad een onafhankelijke klachtadviescommissie om advies vragen over een ingekomen klacht. In dat geval zijn de artikelen 12 en 13 van deze regeling van toepassing.
2. De Kiesraad benoemt de voorzitter, de secretaris en de overige leden van de klachtadviescommissie, alsmede hun plaatsvervangers.
3. Betrokkene maakt geen deel uit van de klachtadviescommissie.
4. De Kiesraad kan de klachtadviescommissie alleen algemene aanwijzingen geven.

Artikel 13 Taken klachtadviescommissie

1. Zodra de Kiesraad besluit de klachtadviescommissie in te schakelen deelt het bestuur de klager en de betrokkene mee dat de klachtadviescommissie met de advisering over de klacht is belast.
2. Het horen geschiedt door de klachtadviescommissie.
3. De klachtadviescommissie kan het horen aan de voorzitter of een lid opdragen.
4. De klachtadviescommissie beslist over de toepassing van artikel 8, tweede lid.
5. De klachtadviescommissie zendt een rapport van bevindingen, vergezeld van het advies en eventuele aanbevelingen, aan de Kiesraad.
6. Het rapport bevat het verslag van het horen.

Artikel 14 Citeertitel, bekendmaking en inwerkingtreding

1. Deze regeling kan worden aangehaald als klachtenregeling Kiesraad.
2. Zij wordt gepubliceerd in de Staatscourant en is tevens te raadplegen op www.kiesraad.nl.
3. De regeling treedt in werking met ingang van de tweede dag na dagtekening van de Staatscourant waarin deze wordt geplaatst.

Aldus vastgesteld te 's-Gravenhage op 20 februari 2008

H.R.B.M. Kummeling, voorzitter

J. Schipper-Spanninga, secretaris-directeur

Toelichting

Algemeen

In hoofdstuk 9 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) is een regeling opgenomen voor een interne klachtenprocedure. Een ieder heeft volgens artikel 9:1 Awb het recht een klacht in te dienen over de manier waarop een bestuursorgaan zich jegens hem of een ander heeft gedragen.

De regeling kan worden gezien als een basisregeling. Hoofdstuk 9 bevat een aantal minimumeisen waaraan de interne behandeling van klachten door bestuursorganen moet voldoen; aan de minimumeisen kan geen afbreuk worden gedaan, maar ze kunnen wel worden aangevuld. Om deze reden hebben veel bestuursorganen een eigen regeling opgesteld, waarin de interne procedure van klachtbehandeling wordt vastgelegd. Met deze regeling wordt voorzien in een klachtenregeling voor de Kiesraad.

Artikelsgewijs

Artikel 1 Definities

In dit artikel zijn definities opgenomen van de begrippen die verderop in de klachtenregeling regelmatig terugkomen.

In artikel 1 onder a is een omschrijving van de Kiesraad opgenomen. De Kiesraad heeft op grond van artikel A 2 van de Kieswet een tweeledige functie. Enerzijds treedt de Raad op als centraal stembureau voor de verkiezingen van de leden van de Eerste onderscheidenlijk de Tweede Kamer en het Europees Parlement. Daarnaast heeft de Kiesraad een adviserende functie richting de regering en het parlement. De adviestaak is beperkt tot uitvoeringstechnische aangelegenheden die het kiesrecht of de verkiezingen betreffen.

Onder de in artikel 1 onder b genoemde medewerkers van de Kiesraad worden ook de medewerkers verstaan die op detacherings- of uitzendbasis werkzaam zijn.

Een definitie van het begrip klacht (artikel 1 onder c) ontbreekt in de Awb. De regering achtte dit onwenselijk omdat uit hoofdstuk 9 al duidelijk blijkt in welke gevallen hoofdstuk 9 van toepassing is. Artikel 9:1 lid 1 van de Awb spreekt van een gedraging van een bestuursorgaan jegens iemand in een bepaalde aangelegenheid. Deze formulering sluit niet uit dat klachten ook betrekking kunnen hebben op het nalaten van een handeling. In de praktijk is dat ook vaak het geval: veel klachten gaan bijvoorbeeld over het niet tijdig beslissen door bestuursorganen.

Zoals gezegd dient de klacht betrekking te hebben op een gedraging in een bepaalde aangelegenheid. Dit brengt algemene klachten over beleid of beleidsuitvoering in het algemeen buiten de reikwijdte van de voorgestelde

regeling. Algemene klachten over beleid(skeuzes) betreffen immers niet een bepaalde aangelegenheid en zijn ook niet te zien als een gedraging jegens iemand. De gedragingen waarover geklaagd kan worden, kunnen zowel feitelijke handelingen betreffen, als besluiten en privaatrechtelijke rechtshandelingen.

Waar de gedraging het nemen van een besluit betreft, gaan de procedures van bezwaar en beroep uiteraard voor. Alles wat geen bezwaar is, kan als klacht worden beschouwd, waarbij de precieze beoordeling in een concreet geval aan de Kiesraad wordt gelaten. In specifieke gevallen kan dat met zich brengen dat de Kiesraad in contact dient te treden met de betrokkene om diens bedoelingen te achterhalen. In ieder geval is het niet zo dat een klacht pas als zodanig in behandeling mag worden genomen als de betrokkene spreekt van een klacht. Evenmin is het bij het indienen van een geschrift vereist dat daaraan de aanduiding klacht of een vergelijkbare term is gegeven. Ook het omgekeerde komt voor: een geschrift met als opschrift klacht kan heel goed een bezwaarschrift blijken te zijn.

De Kiesraad is een zelfstandig bestuursorgaan en tevens adviesorgaan. De medewerkers van de Kiesraad zijn benoemd door de minister van BZK, maar werkzaam op het secretariaat van de Kiesraad en alleen verantwoording verschuldigd aan de Kiesraad.

Artikel 2 Klachtrecht

Onder 'een ieder' moeten natuurlijke personen, rechtspersonen en andere entiteiten zoals ondernemingsraden worden verstaan. Klachten kunnen zowel mondeling als schriftelijk worden ingediend. Voor mondelinge klachten gelden geen vormvereisten. Mondelinge klachten kunnen in persoon of telefonisch worden ingediend. Voor de behandeling van mondelinge klachten geldt dat de Kiesraad zorg dient te dragen voor een zorgvuldige behandeling van de klacht.

Zorgvuldige klachtenbehandeling is een vereiste dat voortvloeit uit de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Ook heeft een klachtenregeling een belangrijk leereffect, ter verbetering van de kwaliteit van de overheidsdienstverlening. Dit is ook de voornaamste reden dat klachten dienen te worden geregistreerd en dat de klachtenbehandeling eens in de zoveel tijd moet worden geëvalueerd.

Artikel 3 Afdoening in der minne

Voldoet een klacht aan de eisen genoemd in artikel 4 van deze regeling, dan moet de klacht in behandeling worden genomen volgens de regels van afdeling 9.1.2 Awb. Dat betekent niet dat ook in alle gevallen een schriftelijke afdoening moet volgen. Volgens artikel 9:5 Awb en artikel 3 van deze regeling kan de behandeling van een klacht stoppen zodra de Kiesraad naar tevredenheid van de klager aan diens klacht tegemoet is gekomen.

Dat kan zijn omdat er een oplossing is gevonden waarmee sprake is van genoegdoening. Het kan ook zijn dat in een telefonisch contact uitleg is gegeven, waarmee de klager genoegen neemt.

Het stoppen van de klachtbehandeling kan op elk moment. Dat betekent dat wanneer direct na ontvangst van de klacht de Kiesraad naar tevredenheid van de klager aan de klacht tegemoetkomt, de verdere verplichtingen, zoals het sturen van een ontvangstbevestiging en het horen van de klager vervallen. Wanneer de oplossing later in de procedure wordt gevonden, kan het betekenen dat het horen niet plaats hoeft te vinden.

Het is aan de klager zelf om vast te stellen of de klacht naar tevredenheid is afgehandeld. In alle gevallen is het verstandig schriftelijk vast te leggen en aan de klager mee te delen dat de Kiesraad heeft begrepen dat de klacht naar het oordeel van de klager naar tevredenheid is behandeld.

Artikel 4 Klaagschrift

In de Awb wordt niet geëist dat de klager de gronden van zijn klacht aangeeft. Een omschrijving van de gedraging waarop de klacht betrekking heeft is over het algemeen voldoende. Evenmin geldt de eis dat de klager de naam moet vermelden van degene die de gewraakte handeling heeft verricht.

Artikel 6 Ontvangstbevestiging

Dit artikel vormt een herhaling van het gestelde in de artikelen 9:6, 9:9 en 9:12a Awb. De bedoeling van artikel 9:12a Awb is dat door de registratie en publicatie van de ingediende klachten het leereffect van de klachtprocedure wordt versterkt. Ook de transparantie en de controle op bestuursorganen zijn daarmee gediend. De registratieplicht geldt ook voor schriftelijke klachten die niet voldoen aan de ontvankelijkheidseisen van artikel 9:4 Awb en artikel 4 van deze regeling. Ook klaagschriften die snel en naar tevredenheid van de klager worden afgehandeld, dienen te worden geregistreerd.

Artikel 7 Geen verplichting tot klachtenbehandeling

De bepalingen in dit artikel zijn facultatief geformuleerd en rechtstreeks overgenomen uit artikel 9:8 van de Awb. De Kiesraad is in de genoemde gevallen niet verplicht, maar wel bevoegd de klacht te behandelen.

Teneinde te voorkomen dat de klachtenprocedure wordt gebruikt door hen, die te laat zijn met het indienen van een bezwaar- of beroepschrift, is in artikel 7 lid 1 onder c en onder d bepaald dat de Kiesraad niet verplicht is een klacht te behandelen indien zij een gedraging betreft waartegen bezwaar of beroep had kunnen worden gemaakt of ingediend.

De klager moet van de redenen van het niet in behandeling nemen zo spoedig mogelijk op de hoogte worden gesteld. Daarbij geldt een uiterste termijn van vier weken. Nu het hier gaat om een besluit schrijft artikel 3:47 lid 1 Awb voor dat bij de bekendmaking ervan tevens de motivering wordt vermeld. Tegen een besluit de klacht niet in behandeling te nemen staat geen bezwaar of beroep open. Zie in dit verband artikel 9:3 Awb.

Artikel 8 Gelegenheid tot horen

Horen kan in persoon, maar ook via de telefoon. In het laatste geval is het aan de klager om daarmee in te stemmen. De bevoegdheid tot horen kan worden gemandateerd aan de secretaris-directeur van de Kiesraad. Ondermandaat van deze bevoegdheid (en de bevoegdheid om klachten af te handelen) aan een medewerker van de Kiesraad is toegestaan.

Artikel 9 Behandeling en beslissing

Deze bepaling staat er niet aan in de weg dat deze bevoegdheid wordt gemandateerd aan een medewerker van de Kiesraad, overeenkomstig het Mandaatbesluit Kiesraad.

Artikel 10 Afdoening

Het oordeel dat de Kiesraad over de ingediende klacht velt, is geen besluit in de zin van de Awb en daarom ook niet vatbaar voor bezwaar en beroep.

Volgens artikel 9:12 Awb stelt het bestuursorgaan de klager schriftelijk en gemotiveerd in kennis van de bevindingen van het onderzoek, zijn oordeel daarover en van de eventuele conclusies die daaruit worden getrokken. Niet altijd, ook niet wanneer de klacht gegrond wordt verklaard, dient het trekken van conclusies te leiden tot het treffen van maatregelen. De afdoeningsbrief kan kort en bondig zijn wanneer de klacht naar tevredenheid is afgehandeld. Uit de memorie van toelichting blijkt dat de wetgever er de voorkeur aan geeft dat de afdoeningsbrief een duidelijk oordeel (gegrond of ongegrond) bevat. Wanneer de klacht gegrond wordt verklaard, kan de afdoeningsbrief maatregelen bevatten die gelet op de aard van de gedraging worden genomen. Dat wordt met de term conclusies bedoeld.

Artikel 11 Registratie en publicatie

Zie in dit verband de toelichting bij artikel 6 van deze regeling.

Artikel 12 Klachtadviescommissie

Artikel 9:14 Awb bepaalt dat een bestuursorgaan een persoon (bijvoorbeeld een vertrouwenspersoon) of commissie (samengesteld uit internen of geheel of gedeeltelijk uit externen) kan inschakelen voor de afhandeling

van klachten. De Kiesraad kan hiertoe besluiten bijvoorbeeld in de situatie dat het klaagschrift betrekking heeft op een gedraging van een of meerdere leden van de Kiesraad. Ook de ernst of aard van de gedraging kan voor de Kiesraad aanleiding zijn een klachtadviescommissie in te schakelen.

Artikel 13 Taken klachtadviescommissie

De klachtadviesinstantie heeft tot taak de klager en de aangeklaagde te horen en een rapport van bevindingen, een advies en eventuele aanbevelingen op te stellen. Het rapport betreft met nadruk geen eindoordeel: het is aan de Kiesraad om op basis van de bevindingen en het advies een eindoordeel over de klacht te geven. Dit laatste houdt ook verband met het interne karakter van de klachtenprocedure: het betrokken orgaan spreekt een definitief oordeel uit over de klacht.

Ook wanneer een klachtadviesinstantie wordt ingeschakeld om de klacht te behandelen, blijft snelle en informele afdoening mogelijk, zo lang de klager maar tevreden is over de afdoening.

Artikel 14 Citeertitel, bekendmaking en inwerkingtreding

Deze regeling kan worden aangehaald als klachtenregeling Kiesraad. De regeling treedt in werking met ingang van de tweede dag na dagtekening van de Staatscourant waarin deze wordt geplaatst. De klachtenregeling Kiesraad is tevens te raadplegen op www.kiesraad.nl.

4 Mandaatbesluit Kiesraad

De Kiesraad,

Gelet op de artikelen 10:3, eerste lid, en 10:11, eerste lid, van de Algemene wet bestuursrecht;

Besluit:

Artikel 1

1. De voorzitter en de secretaris-directeur van de Kiesraad zijn gezamenlijk gemandateerd om besluiten of adviezen van de Kiesraad te ondertekenen, voor zover niet uit enig wettelijk voorschrift voortvloeit dat alle aanwezige leden van de Kiesraad het besluit of advies ondertekenen.
2. In het besluit, bedoeld in het eerste lid, wordt vermeld dat de ondertekening geschiedt overeenkomstig het door de Kiesraad genomen besluit en wordt zo mogelijk de vergadering vermeld waarin de Kiesraad het besluit heeft vastgesteld.
3. Het eerste en tweede lid zijn van overeenkomstige toepassing bij besluiten van de Kiesraad in zijn hoedanigheid van centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer, onderscheidenlijk centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van het Europese Parlement.

Artikel 2

1. De voorzitter van de Kiesraad is gemandateerd om namens de Kiesraad te besluiten en stukken te ondertekenen met betrekking tot:
  - a. het met toepassing van artikel 4:5 van de Algemene wet bestuursrecht buiten behandeling laten van bij de Kiesraad, het centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, het centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer, onderscheidenlijk het centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van het Europese Parlement ingediende aanvragen;
  - b. besluiten, waaronder verdagingsberichten, op grond van de Wet openbaarheid van bestuur;
  - c. het verlenen van machtigingen om de Kiesraad bij de bestuursrechter te vertegenwoordigen.
2. De voorzitter van de Kiesraad is gemachtigd om namens de Kiesraad te beslissen en stukken te ondertekenen met betrekking tot:
  - a. het instellen van hoger beroep tegen een uitspraak in een bestuursrechtelijke procedure waarbij de Kiesraad partij is;
  - b. het voeren van bestuursrechtelijke procedures waarbij de Kiesraad partij is, zoals het indienen van verweerschriften en andere schrifturen;
  - c. de beantwoording van aan de Kiesraad gerichte brieven.

Artikel 3

1. De secretaris-directeur van de Kiesraad is gemandateerd om namens de Kiesraad te besluiten en stukken te ondertekenen met betrekking tot verdagingsberichten als bedoeld in artikel 6, eerste lid, van de Wet openbaarheid van bestuur.

2. De secretaris-directeur van de Kiesraad is gemachtigd om namens de Kiesraad te beslissen en stukken te ondertekenen met betrekking tot:

- a. het voeren van bestuursrechtelijke procedures waarbij de Kiesraad partij is, zoals het indienen van verweerschriften en andere schrifturen;
- b. de beantwoording van aan de Kiesraad gerichte brieven van burgers, politieke partijen, gemeenten en andere instanties.

Artikel 4

1. De secretaris-directeur van de Kiesraad is verantwoordelijk voor het registreren van klachten en het coördineren van de afhandeling daarvan.

2. De secretaris-directeur van de Kiesraad is gemandateerd om namens de Kiesraad de in lid 1 bedoelde klachten af te handelen, voor zover deze naar hun aard of inhoud niet een zodanig gewicht hebben, dat zij behoren te worden afgehandeld door de Kiesraad zelf. Van een ingediende klacht wordt mededeling aan de Kiesraad gedaan.

Artikel 5

Dit besluit treedt in werking met ingang van de tweede dag na dagtekening van de Staatscourant waarin het wordt geplaatst.

Overeenkomstig het besluit van de Kiesraad, vastgesteld in zijn vergadering van 7 november 2006, laatstelijk gewijzigd bij het besluit van de Kiesraad, vastgesteld in zijn vergadering van 20 februari 2008.

H.R.B.M. Kummeling, voorzitter.

J. Schipper-Spanninga, secretaris-directeur

Toelichting

In zijn vergadering van 7 november 2006 heeft de Kiesraad het Mandaatbesluit Kiesraad vastgesteld (Stcrt. 16 november 2006, nr. 224, pag. 39). Vanuit het oogpunt van doelmatigheid is voor een aantal onderwerpen mandaat verleend aan de voorzitter en de secretaris-directeur van de Kiesraad.

Bij mandaatverlening blijft de bevoegdheid tot het nemen van een besluit berusten bij het bestuursorgaan, de Kiesraad. Het mandaat wordt uitgeoefend namens het bestuursorgaan en het bestuursorgaan is bevoegd aanwijzingen te geven voor de uitoefening van het mandaat. Zo is de secretaris-directeur verplicht over aangelegenheden die de belangen van de Kiesraad als zodanig raken, zo nodig overleg te voeren met de voorzitter van de Kiesraad.

In artikel 1 van het Mandaatbesluit Kiesraad is een ondertekeningsmandaat verleend aan voorzitter en secretaris-directeur gezamenlijk, waarmee de collegiale besluitvorming in de Kiesraad tot uitdrukking is gebracht. In artikel 2 is voorzien in een afdoeningsmandaat voor de voorzitter. Het betreft onder andere besluiten op grond van de Algemene wet bestuursrecht. In de artikelen 3 en 4 is een mandaat verleend aan de secretaris-directeur, onder meer voor de registratie en afhandeling van klachten. Overigens is de voorzitter ook gemandateerd voor alle zaken waarvoor aan de secretaris-directeur mandaat is verleend.

Met de wijziging van het Mandaatbesluit Kiesraad, vastgesteld in de vergadering van de Kiesraad van 20 februari 2008, is de term secretaris vervangen door secretaris-directeur, waarmee een bestaande praktijk is geformaliseerd.

Met het invoegen van artikel 4, en de intrekking van artikel 2, eerste lid, onderdeel a, wordt aangesloten bij de Klachtenregeling Kiesraad, vastgesteld in de vergadering van de Kiesraad van 20 februari 2008. De Klachtenregeling Kiesraad voorziet in een regeling, waarin de interne procedure voor de behandeling van klachten is vastgelegd.

Het Mandaatbesluit Kiesraad kende geen toelichting. Met de toelichting op de wijziging van het Mandaatbesluit Kiesraad is hierin tevens voorzien.

5 Beleidsregel Schrijfwijze van een aanduiding

Beleidsregel van de Kiesraad van 10 maart 2008 inzake de schrijfwijze van aanduidingen die op grond van artikel G 1 van de Kieswet bij de Kiesraad in de hoedanigheid als centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, Eerste Kamer en Europees Parlement worden geregistreerd

Het centraal stembureau voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, Eerste Kamer en Europees Parlement (hierna: de Kiesraad)

Gelet op artikel G 1 jo. artikel Y 2, en artikel Q 6 van de Kieswet en artikel 1:3, vierde lid, jo. artikel 4:81, eerste lid, van de Algemene wet bestuursrecht;

Besluit

Ten aanzien van de schrijfwijze van aanduidingen die in het register van aanduidingen ten behoeve van de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, Eerste Kamer en Europees Parlement worden geregistreerd, het volgende beleid te hanteren en artikel G 1 jo. artikel Y 2 en artikel Q 6 van de Kieswet als volgt te interpreteren:

- a. een aanduiding bestaat uit letters, eventueel aangevuld met cijfers of andere tekens;
- b. aanduidingen worden op een gelijke wijze en met hetzelfde lettertype weergegeven;
- c. een aanduiding bestaat uit hoofd- of kleine letters of een combinatie van beide;
- d. een aanduiding wordt in steilschrift geregistreerd;
- e. tekens in combinatie met letter(s) en/of cijfers worden geregistreerd, mits de tekens functioneel zijn in relatie tot de rest van de aanduiding;
- f. logo's, beeldmerken, plaatjes of emoticons in een aanduiding worden niet geregistreerd.

Dit besluit treedt in werking met ingang van de tweede dag na dagtekening van de Staatscourant waarin het wordt geplaatst. Deze beleidsregel wordt aangehaald als: Beleidsregel van de Kiesraad omtrent de schrijfwijze van een aanduiding.

Den Haag, 10 maart 2008.

H.R.B.M. Kummeling
voorzitter

J. Schipper-Spanninga
secretaris-directeur

Toelichting

Wettelijk kader

Dit is een beleidsregel als bedoeld in artikel 1:3, vierde lid, van de Algemene wet bestuursrecht (hierna: Awb). De bevoegdheid van de Kiesraad tot het vaststellen van deze beleidsregel is gebaseerd op artikel 4:81, eerste lid, Awb. Op grond van artikel G 1, eerste lid, en artikel Y 2 van de Kieswet, kunnen politieke groeperingen (partijen) die een vereniging met volledige rechtsbevoegdheid zijn, de Kiesraad schriftelijk verzoeken de aanduiding waarmee zij voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer of Europees Parlement op de kandidatenlijst wensen te worden vermeld, in te schrijven in een register dat door de Kiesraad wordt bijgehouden. Blijkens artikel Q 6, eerste lid, van de Kieswet, geldt een voor de Tweede Kamerverkiezingen geregistreerde aanduiding ook voor de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer en op grond van artikel Q 6, tweede lid, kan een apart verzoek tot registratie van een aanduiding voor de Eerste Kamerverkiezingen worden gedaan.

Uit artikel G 1, vierde lid, onder d, volgt dat de Kiesraad onder meer afwijzend op een registratieverzoek beschikt indien een aanduiding meer dan 35 letters of andere tekens bevat. Hiermee wordt beoogd te voorkomen dat te lange aanduidingen door ruimtegebrek niet meer boven de kandidatenlijst kunnen worden geplaatst. Bij toepassing van deze regel worden ook cijfers meegeteld. Leestekens, verbindingsstreepjes, haakjes en spaties worden buiten beschouwing gelaten. Deze interpretatie van de wettelijke bepalingen is gestoeld op het gestelde tijdens de parlementaire behandeling van de Kieswet 1989.

Kader beleidsregel

De Kieswet spreekt slechts van een maximum van 35 'letters' of 'tekens'. De Kieswet geeft geen antwoord op de vraag of het gebruik van hoofdletters en cursieve, vet gedrukte, onderstreepte letters en tekens is toegestaan. Ook de parlementaire behandeling verschaft geen duidelijkheid over de schrijfwijze van een aanduiding. De Kiesraad acht het, gelet op in de praktijk gerezen vragen, van belang hier helderheid in te verschaffen en heeft derhalve beleid ter zake geformuleerd. Politieke partijen die voornemens zijn een verzoek tot registratie van een aanduiding in te dienen, kunnen van deze beleidsregel kennisnemen en hier bij de indiening van hun registratieverzoek rekening mee houden.

Puntsgewijze toelichting

- ad b. Aanduidingen worden allen op gelijke wijze, dat wil zeggen in het zelfde lettertype, geregistreerd en weergegeven. Aanduidingen worden boven de kandidatenlijst geplaatst zoals zij zijn opgenomen in het register.
- ad d. Een aanduiding wordt in steilschrift geregistreerd. Dit betekent dat een cursieve, vetgedrukte en/of onderstreepte aanduiding niet als zodanig wordt geregistreerd. Hiernaast wordt de aanduiding niet in een specifiek lettertype geregistreerd.
- ad e. Voorbeelden zijn 'Registratie!' en 'Registratie 18+'. Met functioneel in relatie tot de rest van de aanduiding wordt bedoeld dat de tekens een specifieke betekenis toevoegen aan de uitdrukking van de letter(s) en/of cijfers.

Opgemerkt wordt dat politieke partijen in hun campagne-uitingen vanzelfsprekend wel vrij zijn om andere schrijfwijzen, lettertypen, beeldmerken, kleuren enzovoorts te gebruiken, ongeacht de regels voor de schrijfwijze van een geregistreerde aanduiding.

H.R.B.M. Kummeling
voorzitter

J. Schipper-Spanninga
secretaris-directeur

